

Spillemandens rolle

Om spillemanden og festtraditionerne i 1800-tallet

Af Anette Tonn-Petersen

Med de senere års store interesse for folkemusik i forskellige former er der ligeledes en interesse for, hvor »rødderne« til denne musik skal søges. Der fokuseres naturligt nok på almuespillemanden og hans musik i 1800-tallet, der dog oftest betragtes som noget statisk, der først med de »nye tider« omkring århundredeskiftet ændres væsentligt.

I det følgende vil jeg ud fra mange forskellige kilder forsøge at vise, at såvel spillemandens rolle, hans repertoire og instrumentvalg som de steder og anledninger, hvor han spiller, snarere er præget af *forandring* i hele perioden (1). De funktionsmæssige ændringer skal ses i sammenhæng med de økonomiske, organisatoriske og sociale omvæltninger, der iøvrigt skete i samfundet.

Det »statiske gamle bondesamfund« var lige så lidt statisk som det øvrige samfund, og den »klassiske bondekultur« fandt først sit udtryk efter de mange landbrugsreformer, der både økonomisk og socialt var en omvæltning. Indførelsen af reformerne er sket over en længere årrække, og med forskellig hastighed i de forskellige dele af landet. Bondekulturen har kun i et par snese år været af en karakter, der skilte den væsentligt fra de lavere sociale lag i byerne.

Man må derfor være varsom med at betragte musik- og festtraditioner hos landalmuen som noget løsrevet fra det øvrige samfund. Det er ellers fristende, da spillemandsbøger og beretninger om spillemænd tager voldsomt til netop i 1800-tallet. Her, som altid i forskning af fortiden, må man se kritisk på de kilder, der viser en pludselig vækst indenfor en kulturel sfære – er der virkelig tale om noget helt nyt, eller har fænomenet eksisteret længe og blot fået f.eks. et skriftligt udtryk på det pågældende tidspunkt?

Et godt eksempel er spillemændenes nodebøger, der kendes i enkelte eksemplarer fra 1700-tallet, men hvis antal stiger kraftigt efter år 1800.

Denne stigning i antallet er blevet tolket som en lignende stigning i antallet af spillemænd. Umiddelbart lyder det sandsynligt, men der er dog flere forhold, der må tages i betragtning. For at kunne skrive melodier ned må man først og fremmest kunne noder, især for at kunne skrive en *hørt* melodi ned. Selv om der skulle være tale om afskrift, forudsætter det dog også, at man kan omsætte »prikkerne« til toner. Dernæst må de nødvendigeste remedier være tilstede – papir og blæk. Dette har ingenlunde været almindeligt blandt almuen før det 19. årh., for nok kunne de fleste læse i biblen, men skrivekunsten var ikke synderlig udbredt (2). – At skrive noder må næsten uvægerligt være forbundet med evnen til at skrive bogstaver.

Nodebøgerne var kun en støtte for hukommelsen ved sjældent spillede, eller helt nye melodier. Noder var ikke nødvendige for en spillemænd, han havde altid et større repertoire, som han spiller efter gehør. Når spillemandsbøgerne alligevel tages som tegn på en stigning i antallet af spillemænd, sættes det sammen med ophævelsen af stadsmusikant-embedet i år 1800, der gjorde spilleriet til fri næring.

Stadsmusikant-privilegiet blev indført af Frederik d. II, og fik en udformning nogenlunde som håndværker-privilegierne. Hver købstads magistrat fik lov til at ansætte en eller flere musikanter, som skulle betjene byen med musik. Musikanten havde lærlinge og svende på samme vilkår som håndværkerne. En læretid på 4–5 år og en svendetid på 3 var normalen, hvor de boede hos mester og fik kosten.

Musikanten forpligtede sig til at spille i kirken til højmesse, og desuden fra tårnet ved festlige lejligheder. Til gengæld havde han forskellige borgerlige friheder, og dertil retten til at musicere ved borgernes gilder. For at forhøje hans indtægter fik han også rettighederne til musiceren i det omgivende landdistrikt. Musikbehovet har været meget stort i 16- og 1700-tallet, og kunne musikanten ikke honorere kravene, måtte han tage afgifter af dem, der udførte musikken i stedet for ham. Bryllupperne var især af lang varighed, og til alle processioner, spisninger og dans i de tre dage det mindst varede, var der brug for musik (3).

I 1783 blev der forordnet om indskrænkning af brylluppernes omfang, men uden større resultat. Musikanterne mestrede altid flere instrumenter, strengeinstrumenter af mange slags, horn, fløjter osv. Flere musikanter i en by kunne sjældent komme overens, og det blev efterhånden normalt, at der kun var én i hver købstad, så måtte han holde så mange flere folk, som der nu var behov for. Musikant-embedet gik ofte i arv, men der blev dog altid afholdt en prøve for magistraten før tiltrædelse. Musikanten blev gennem 1700-tallet også en meget benyttet musiklærer for borgernes børn.

Stadsmusikantembedet blev ophævet i år 1800, dog således at det kun

gjaldt landdistrikterne. I byerne bestod det, til den siddende musikanter døde, men nogen steder blev dog nye udnævnt.

Dette embede var dog ikke mere privilegeret end at mange gik ham i embedet. Først var det organisten, der havde svært ved at leve af sin kirke-musik, og han tjente ofte ekstra ved at spille til fester.

Latinskoledrengene skulle synge, og eventuelt også spille i kirken, men ved siden af dette gik de også ud og spillede til fester. Det gav en fornøden ekstraindtægt til de fattige drenge, og de kunne også være specielt foretrukket fordi: »Der er ingen slemmen og drik ved skolens musik«.

Men der var mange andre fuskere, der gik stadsmusikanten i næringen. I garnisonsbyer havde regimentsmusikerne tilladelse til at spille for de militære, men de gik ofte udover det. Flådens matroser musicerede også en del og fik tilladelse til at spille til kammeraternes bryllupper og barselsgilder. Sidst var der en stor gruppe omvandrende folk, der tjente ekstra ved at spille.

Der er ingen tvivl om, at ophævelsen af privilegiet har haft stor betydning for musikken på landet. Men musikanten i købstaden forstod ofte at håndhæve privilegiet langt ind i det 19. årh. Allerede inden ophævelsen af privilegiet var der dog problemer for stadsmusikanten. Et meget stort antal sager om ulovlig musiceren ført ved domstolene antyder, at der på landet er blevet spillet til dans udover stadsmusikantens kontrol.

Mangelen på spillemandsbøger og stadsmusikantens monopol behøver derfor ikke at betyde, at almuen ikke havde et musikforbrug før år 1800. Når det ikke har været muligt at skaffe eller betale en spillemand, har man i stedet sunget til dansen. I hele det 19. årh. var det ikke ualmindeligt, at sammenkomster blandt fattigfolk alene havde sang som akkompagnement til dansen. Det var så ofte *kvinder* med dette særlige talent, der blev indbudt (4).

Herudover blev sangen dog fortrinsvis brugt i andre sammenhænge, og indenfor mindre grupper end instrumentalmusikken. At synge var noget de fleste kunne, men at spille var kun for de færreste, og næsten udelukkende for mænd.

Her nærmer vi os en anden forklaring på den tilsyneladende store fremgang i antallet af spillemand i det 19. årh., – nemlig spørgsmålet om en forbedret økonomisk status for almuen efter landboreformerne. Et væsentligt udgangspunkt for at kunne spille må nemlig være, at man har overskud i rede penge, der giver mulighed for at anskaffe et instrument – et pengeoverskud, som tidligere ikke havde været så almindeligt indenfor almuens naturalieøkonomi. Almuens forbedrede økonomiske situation i forbindelse med omlægningen i landbruget har også givet dem ressourcer til et mere omfattende festliv. Et festliv hvor de deltagendes antal var større, og hvor

instrumentalmusikken var foretrukket fremfor sangen, både af funktionelle og prestigemæssige årsager.

Kilder

Nodebøgerne er naturligvis gode kilder til selve musikken, men siger egentlig ikke meget om den enkelte spillemands repertoire, og endnu mindre om instrumenter, og hvad musikken blev brugt til.

Der findes dog andre kilder, selvom de er få og spredte. Samtiden interesserede sig nemlig ikke for spillemanden og hans repertoire, men måske nok for enkelte melodier, der så blev optegnet. Som det vil fremgå, havde spillemandene et andet arbejde, hvor de for det meste tjente til livets ophold. Spillemandshåndteringen var måske nok højt vurderet af dem, der havde glæde af den, men der er sjældent oplysninger om den i de officielle dokumenter. Det er for eksempel umuligt at finde en spillemand under denne erhvervsbetegnelse i folketællingerne. Her var det først og fremmest mandens ejendomsforhold til jord, der gav ham titel – gårdmand, husmand, inderste osv. Øvrighedspersonerne, der skrev, har sjældent opfattet spillemandshåndteringen som et erhverv af betydning.

Det er derfor umuligt at sige noget om antallet af spillemand, og hvor de havde deres virke. Derimod kan den meget lille kildegruppe, der består af dagbøger, regnskabsbøger, erindringer og folkemindeoptegnelser, give få, men væsentlige oplysninger om repertoire, instrumenter, rekruttering, oplæring, festmønster og aflønningsform.

De to vigtigste kildetyper: Dagbøger og regnskabsbøger, har deres værdi i »samtidigheden«. Dagbøgerne giver et godt billede af spillemandens sociale status overfor de øvrige i landsbyen. Da de er skrevet kort efter begivenheder og hændelser, giver de kun fakta og meget sjældent vurderinger af det skete, sådan som det er erindringens særkende. Regnskaberne er en meget fyldig kilde til festmønsteret og de ændringer, der sker med dette. De fortæller om aflønningsform og om den enkelte spillemands virkeområde. Sammenholdt med erindringer og optegnelser kan disse kilder, skønt få i tal, fortælle meget om spillemanden og festtraditionerne i 1800-tallet.

Dagbøger og regnskabsbøger

Hans Nielsens dagbog er anvendt for årene 1813 – 1826 (5). Hans Nielsen levede fra 1795 til 1833. Hans fader var husmand og hjulmager og havde et skovboel i Knagelbjerg skov, Gærup, Brahetrolleborg på Fyn. Hans tjente hjemme og arbejdede ligeledes som hjulmand, og derudover havde han en bibeskæftigelse som spillemand ved de mindre lokale gilder. Han spiller

sidste gang i 1826, og samtidig holder han op med at deltage i de unges gilder.

I hele perioden omtaler han dog andre gilder og fester og nævner her gerne spillemændene ved navn. De gange, han direkte omtaler dans og spil, spiller han selv til knap halvdelen. Men regnes alle omtalte gilder og sammenkomster sammen, er hans indsats kun lille. Dagbogen er i originalen ført i almanakker og har mange oplysninger om hans arbejde og kørsler til Fåborg. Hans pengeopgivelser er noget tilfældige og synes ikke troværdige, hvorfor jeg ikke har anvendt dem i forbindelse med hans indtjening ved spilleriet.

Kirsten Hansdatters dagbog er kun ført i ét år, fra 25 december 1862 til 17 december 1863 (6). Kirsten Hansdatter var født i 1838 og døde i 1908; hun skriver en meget følelsespræget og udførlig dagbog, hvori også indgår de gilder og festligheder, hun deltager i. Men af størst betydning er de mange oplysninger om hendes far, Hans Nielsen f. 1810, og hendes lillebror, Niels Hansen f. 1844, der begge er spillemænd. Faderen er gårdmand i Knardrup, Ganløse sogn, nordvest for København. Han kører til København ca. hver fjortende dag og sælger tørv, som familien skærer i deres egen tørvemose.

Faderen spiller kun til gilder i Knardrup hos naboerne eller til karlenes gilder; Niels derimod kommer længere omkring og spiller til forskellige slags gilder trods sine kun 18 år. Kirstens oplysninger om, hvem der kommer og bestiller musik, og hvor længe faderen og broderen er væk ad gangen, er nogle af de bedste, jeg har, til at belyse virkeområde og spillemandens rolle. Kirsten har ingen oplysninger om, hvad der tjenes ved spilleriet, men navne på andre spillemænd, der kommer på besøg hos familien.

Helene Didriksens dagbog: Jeg har gennemlæst perioden 1875 til marts 1883, og heraf udtrukket de datoer, hvor Helene skriver, at hun eller de andre i husstanden danser, eller at nogen spiller (7).

Helene er født i 1860 og dør i 1891; hun bor sammen med sine søstre hjemme på faderens gård i Sønder Vestud i Borre på Møn. Faderen, Didrik Nielsen f. 1820, er ved siden af at passe sin gård også spillemand. I denne periode bliver det ikke til så meget, men han går da jævnligt ud og spiller, og næsten altid sammen med andre. I 1860 skal han have udbygget sit stuehus med en ekstra stue, stor nok til landsbyens gilder. Han bliver enke-mand i 1868 og kan af den grund have lagt spilleriet lidt på hylden. Han spiller violin og klarinet, og desuden bas. Didrik Nielsen er som gårdmand med i de gamles laug, hvilket Helene ofte omtaler. Denne dagbog kan således fortælle om spillemandens rolle i landsbyen, – hvem han omgås, hvor-

når han spiller, og hvornår han er gæst. Der nævnes en del spillemænd hos Helene, folk der kommer i besøg og spiller, eller som hun møder ude omkring.

Peder Helt Haahrs regnskaber omfatter både fortjeneste ved spil, salg af landbrugsprodukter og indkøb af forskellige ting til husholdningen (8).

PHH blev født i 1812 og døde i 1883, han levede på sin gård Lille Grønlund i Ølgod sogn, Ringkøbing amt, og havde således landbrug ved siden af spilleriet. Spilleregnskaberne er ført på selvstændige sider imellem de øvrige regnskaber og strækker sig fra 1833 til 1857. Hans oplysninger er med datoer, benævnelser, navne og for det meste med stedsangivelser.

Peder Pedersen Kragstigs regnskaber omfatter fortjeneste ved landbruget, spilleriet og ikke mindst hvad »Gud Fader Gav«.

Kragstig blev født 1812 og døde i 1895. Han overtog sin faders lille hedegård, som var meget ringe, i Skarrild, Brande sogn, Ringkøbing amt. Faderen var klog mand, og det blev Peder også efterhånden. De er begge beskrevet i Kloge Folk (9). Ifølge denne har Peder ført regnskaber siden 1829 over sit spil, men her er kun anvendt perioden 1847–1860. Benævnelsen »Gud Fader Gav« i regnskaberne dækker over hans indtægt ved at helbrede folk. Regnskaberne er opdelt i måneder, med datoer og indtægterne i rubrikker.

Poul Riis' regnskaber er udelukkende ført for indtjente penge ved musik; derudover er der sammenregninger for hvert år. Riis blev født 1860 og døde 1932. Han levede hele sit liv i Rakkeby på Mors, hvor han var husmand og murer ved siden af at gå ud og spille. Hans regnskaber dækker perioden fra julen 1872 og frem til 1929. Han oplyser dato, benævnelse, personnavn og ofte også stednavn, og beløbet i kroner og øre. Poul Riis har været en virkelig »stor« spillemand med mange opgaver om året. Han spillede harmonika de første år og siden violin, afvekslende med kornet, althorn og basun.

Anders Christian Andersens regnskaber har jeg i to afdelinger. Først og fremmest hans spilleregnskaber, og dernæst en regnskabsbog med hans udgifter til personlige fornødenheder og fornøjelser. A. C. Andersen var født i 1865 og døde i 1953. Han var gårdmand i Nr. Vium i Ringkøbing amt og købte på sine gamle dage en cigarforretning i Videbæk.

Spilleregnskabet går fra 1879 til 1936 og er ført med stor sirlighed. Han anfører dato, begivenhed, personnavn og stednavn. I 1937 skrev han

desuden nogle oplysninger om den undervisning, han havde fået, og hvornår han var indkaldt som soldat. Han spillede violin og klarinet.

Udover disse regnskaber, anvender jeg to regnskaber, som jeg kun kender i den gengivelse, de har fået i to lokalhistoriske årbøger:

Frederik Pedersen var født i 1814 i Blirup mølle ved Horsens og døde på samme egn i 1887 (10). Han har i tre regnskabsbøger noteret sine indtægter fra 1834 til 1886. Der er anført dato, benævnelse, personnavn, stednavn og indtægt. Forfatteren har flere steder skrevet i parentes: »FP spillede for de Militære« eller: »slutter med høstgilder«. Frederik Pedersen har intet noteret i 1862, og forfatteren har ikke medtaget de »få notater, lidt sjusket anført« fra 1864.

Hans Christian Hansen blev født i 1819 i Øverup mølle på Falster, faderen var møller og spillede også, men døde, da drengen var fem år (11). H. C. Hansen lærte tidligt at spille og uddannede sig som væver. Hans regnskaber starter i 1844, da han er nygift, og går til 1866. Der er tale om regnskaber over samtlige indtægter, både ved vævning og spilleriet, og ligeledes over hans udgifter.

Der er i artiklen kun gengivet hans spilleindtægter for året 1845 i tilsyneladende fuld afskrift, mens de øvrige år kun er givet som smagsprøver.

Repertoiret – instrumenterne

Almuespillemandens repertoire var i 1800-tallet først og fremmest dansemusik. Dertil kom marcher og lignende, der blev brugt ved de forskellige festprocessioner. Musikken var således først og fremmest funktionsbestemt, men kunne i enkelte tilfælde også have karakter af »koncert« musik, hvor tilhørerne var passive.

Der har naturligvis været spillemænd af forskellige kategorier, mht. musikalitet, og nogle har hævet sig op over andre i kraft af specielle evner. Var spillemanden alene, forstærkede han melodistemmen med akkorder, især baseret på medklingende løse strenge. Et sammenspil på to violiner har været hyppigt, og secondstemmen var præget af akkordspil eller parallelføring i tertser og sekster; efterslagsakkorder er først kommet i brug efter midten af århundredet (12).

Ved århundredets begyndelse var melodierne hovedsageligt menuetter og ecossaiser, måske iblandet med polsker. Generelt kan det nemlig siges, at melodirepertoiret på landet fulgte modestrømningerne i byerne, måske med nogle års forsinkelse.

Formidlingen af melodierne kan være sket på flere måder, men hjemvendte soldater har ofte ført de nye melodier med sig. I militæret uddannede man musikere, der først og fremmest skulle signalere i krig. Derudover brugte man forskellige andre former for musik, især marcher. I 1700-tallet brugte man ikke noder i militæret, og kendskabet til tidens marcher har man netop fra spillemandsbøgerne (13). Hjemvendte militærmusikere slog sig ned som spillemænd og formidlede derved dels militærets musik til landsbyen, dels den musik, der blev brugt i byernes danseboder. Omkring år 1800 var det især musik til turdansene, der var i brug; det var rækkedanse eller danse med 2, 3 eller 4 par, der dansede sammen.

Omkring 1810 kommer valsen i brug, og med den flere andre melodiformer, hvor de dansende kun er parvis og bevæger sig rundt i salen, og fra århundredets midte bliver polkaen moderne (14). I 1847 skriver en præst på Falster således om bondeungdommens dans:

»Deres danse er mest valse, de har hopsa-vals, hamborger-vals og wienervals, dog danses også engelsk og skotsk dans, alt dette er imidlertid udenfra indført af karle, som har ligget i København og der besøgt danseboderne« (15).

I århundredets første halvdel lærte den ene spillemænd melodierne af den anden. Nogle komponerede selv melodier under indflydelse af stilen i byerne. Historierne om spillemænd, der stod udenfor en dansesal og lyttede sig til nye numre, er talrige og har vel repræsenteret en anden måde at lære den nye musik.

Da polkaen blev populær, fulgte gerne Lumbyes melodier med, det var jo ham, der herhjemme først og fremmest stod for denne musikart. Det var blevet betydeligt billigere at trykke noder, og musikken i den sidste halvdel af århundredet var præget af disse noder. Nogle blev nærmest storproducerer af nodeblade, og især de to musikdirektører, Carl Møller i Århus og Saugman-Bjerregård i Kjellerup, komponerede et væld af melodier, der blev spredt over hele landet.

Det musikalske repertoire har altså undergået en forandring i løbet af det 19. årh. Hvorvidt der på noget tidspunkt har været en almuemusik, som væsentligt skilte sig fra byens musik, er så spørgsmålet. I århundredets begyndelse har der flere steder været spillemænd, som også spillede for det lokale herskab, bl.a. på Fyn, og det har naturligvis haft sin indvirkning på repertoireet. Senere er der flere belæg for, at landsbyspillemænd gik sammen og spillede »klassisk« musik, f.eks. Carl Nielsens far, som i 1870'erne i foreningen »Braga« spillede den »gode musik« af f.eks. Mozart og Haydn (16).

I den forbindelse er det nok vigtigt at påpege, at der i de fleste byer fra

århundredets begyndelse opstod musikalske selskaber, hvor borgerne spillede til egen og andres fornøjelse (17).

Jeg har tidligere nævnt, at sang kan have spillet en vis rolle til dansen. Men udover sangen har forskellige instrumenter spillet en skiftende rolle.

De ældst kendte instrumenter har været fløjter og trommer, hvortil man i slutningen af 1600-tallet har danset f.eks. til Valborg- og majfesterne.

I 1700-tallet var forskellige strengeinstrumenter i brug blandt bønderne, bl.a. lire, langeleg og humle. I løbet af 1700-tallet er violinen blevet stadig mere almindelig på bekostning af de nævnte strengeinstrumenter, lige bortset fra humlen, der blev brugt på Fanø op til vort århundrede. Hvor populær violinen var blandt bønderne, giver præsten Junge i 1798 et godt billede af:

»Violinen, dette bondens liv-instrument, som ledsager ham ved enhver højtidelighed, anførte af spillemanden saae man forhen store skarer af pyntelige karle med leen at udbrede et pludseligt blikstille over sædens bølgende hav; anførte af spillemanden vandre de til krigsskolen og opflammede af hans søde toner bortrydde de enhver hindring, . . . da tror jeg intet vilde kraftigere ansføre ham til at dræbe og lade sig dræbe, end violinen« (18).

Der er altså også blevet spillet til hoveriet, og når bønderkarlene eksercerede. I København har der været flere violinbyggere i forrige århundrede, men også i de lidt større provinsbyer kan der have været enkelte. Nogle småhåndværkere på landet har også bygget violiner.

De fleste drenge, der begyndte at spille, startede med faderens eller bedstefaderens violin; var en sådan tingest først anskaffet, blev den brugt i mange år. Kun Carl Nielsen fortæller, at han startede med at spille på en 3/4 violin.

Hans Nielsen skriver kun i sin dagbog, at han *spiller*, men nogle gange falder der et ord om hans instrumenter, i 1814:

»den 27 Decbr var jeg i Foborg at Kjøbe mig et Porcelains Pibehoved og Tinfunk og noget Tobak, jeg var også med at tage en ny Fiolin ud. . .«

Når han derfor taler om at spille, er det sandsynligvis violiner, der tænkes på. I 1815 skriver han i forbindelse med et bryllup:

». .deres Musikantere vare temmelig søvnige til at spille de sparte for-meget på Strengene. . .«

Han hjælper en dag Jenses Niels som var:

». .heroppe med en gammel Fiolin, som jeg satte ham strenge paa«

*Det kunne lade sig
gøre at bygge en
violin med lidt
fingersnildhed.*

*Resultatet var
måske ikke så
smukt, men hvis
man som her havde
strengholder og
hoved fra en
gammel violin blev
illusionen helt god.
Den lille, lidt flade
og kantede violin
kaldes »Wilhelms
violin« og stammer
fra Alrø. (Foto
på Glud Museum).*

Vi får desværre ikke prisen på violinen at vide, men der kommer regnskaberne til hjælp. Haahr skriver i 1837, at den nye violin kostede 5rd 5m, og i 1845 har han købt en violin til 3m 6sk, – en temmelig stor forskel! Men til violinspil hører også andre udgifter. H. C. Hansen betaler i 1845: »For at sætte haar på 2 fiolinbuer 3 mark«.

Flest oplysninger findes hos A. C. Andersen, der har ført et selvstændigt regnskab over sine udgifter med to rubrikker, en for »personlige udgifter« og en for »musikalier«. Han har regnet sammen for perioden 1879 til 1891, og i denne sammenregning deler han op for hvert år i »Streng og Rekvister«, »Musikalier« og »Personlig mm.« eller »Personlig, Klæder mm.«. Sammenholdes udgifterne til strenge med antal spillejob det pågældende år, stemmer de fint overens, f.eks. er udgifterne i 1885 meget små, men

ACA spiller også kun 20 gange og bruger 7,90 på strenge. Udgifter til musikallier og instrumenter i den første periode er derimod store i forhold til senere, men da har han vel også fået opbygget sit repertoire og sin instrumentsamling. Dykker man ned i nogle senere år, hvor hans regnskab er fuldstændigt, får man mere at vide om de enkelte poster. I 1894, som er et af hans virkeligt »store« år, har han en udgift på 15,58, hvoraf 6,38 er gået til noder, og så godt som resten til strenge. Det bliver ialt 40 stk på et år, hvoraf halvdelen er E-streng. Til sammenligning skal anføres, at hans indtjening på musikken det år var på 684,25 kr., og hans personlige udgifter på 271,71 kr.

Violinbuen bliver udskiftet i 1893 og igen i 1899, men i alle de mellemliggende år får han skiftet buehår en gang årligt. Til sidst skal nævnes, at han i 1896 får repareret sin violin for 10 kr. Buerne kostede 2,25 og 2,50, mens hårene kostede ca. 1 kr. Han køber iøvrigt også harpiks en gang om året.

Violinerne blev normalt opbevarede og båret rundt i kalveskindspose eller eventuelt sælskindspose – kasser var mere ualmindeligt.

Der har dog også været nogle få ihærdige, som selv byggede deres violin, når lysten var større end formuen.

Jacob Bugge fra Thorning byggede en violin i 1890:

»Da jeg var 7 år og var kommet i skole, studerede jeg degnens violin som hang på væggen meget nøje og tænkte, nej, sådan en kan du ikke lave, men desuagtet begyndte jeg at lave en efterligning«.

Han fik træ hos en snedker og arbejdede så med lommekniv og stemmejern og en lille fil:

»Jeg fik den færdig, men det tog meget lang tid, da jeg arbejdede i smug, for den skulle ikke vises frem, inden den var færdig, der skulle ingen kritik være før.

Så var der buen, den lavede jeg af en hasselgren, bandt hårene fast på den anden ende af stokken, bøjede den lidt som en flitsbue, og bandt hårene fast på den anden ende af stokken, så hårene var stramme« (19).

Streng fik han af degnen, og harpiks fandt han på et træ i skoven.

Violinen var hele 1800-tallet det vigtigste instrument for almuespillemanden. Men det var ikke det *eneste* instrument, og spillemanden beherskede ofte flere slags.

Klarinetten og forskellige slags horn har erstattet violinen, især når der skulle spilles udendørs. Her kunne blæserne bedre trænge igennem, og

instrumenterne kunne også bedre tåle, hvis vejret var koldt og fugtigt. Disse blæseinstrumenter kunne dog også anvendes i samspil med violiner.

Hans Nielsen holder sig ikke kun til violinen. I juli 1815 har han været i Fåborg: »...samme Dag bestilte jeg mig et Klanet derude«. Og ti dage efter: »den 19 Juli var jeg i Foborg med et Læs Spaaner, samme Dag fik jeg min Klanet, som kostede 16 Rbdlr«. Han taler om at *blæse*, når det er klarinetten, han spiller på, men begge instrumenter har nok været medbragt til dans og lignende.

Haahr har også spillet klarinet, i 1844 har han købt en »Klarinet til 3rd 2mk«. Didrik spiller også klarinet og A. C. Andersen ligeså, sidstnævnte køber klarinetblade og noder med »Blæsemusik«.

Ved siden af disse klarinetter, der alle har været noget mere primitive end nutidens, har man spillet forskellige former for horn.

Som nævnt havde mange spillemænd lært at spille i militæret. Her havde man ved slutningen af 1700-tallet erstattet piber og trommer med forskellige metalhorn til at signalere med. Mange soldater havde således lært at spille på horn, men mulighederne for at skaffe ét, når de kom hjem, kan have været meget ringe. Den mest nærliggende mulighed har været at omsætte sin kunnen til enten fløjte eller klarinet. I løbet af århundredet er mulighederne for at købe et horn blevet større, H. C. Hansen har i sit regnskab en post, der hedder »Afdrag på et Tenorhorn«, som han har købt af en anden spillemands enke.

Kirsten Hd. bruger den samme forskel i ordvalget som Hans N., 1863 d. 2. februar skriver hun: »Niels skulde være i Frederiksborg og *blæse* til Landboforeningsbal. «, og fastelavns mandag: »Kl 9 gik Niels til Ganløse at *blæse* for mændene«. Ellers omtaler Kirsten altid faderens og broderens musik på den måde, at de *spiller* til dans eller bal. Der er endnu tre tilfælde, hvor hun skriver *blæse*: »Niels bleste et par stykker for ham« – de har én i besøg. Og igen d. 10. juni: »Niels har været i Slangerup til Marke at *blæse*«. Og endelig får man så at vide, hvad det er, han blæser: »Lars fra Badstrup har været og laant Niels Konet«.

Poul Riis spiller fra 1877 violin og kornet, fra 1883 violin og althorn, og fra 1888 violin og basun.

Når spillemænd blev indkaldt til militæret, blev de gerne udtaget til hornblæsere, og påvirkningen gik således også den modsatte vej.

A. C. Andersen fortæller på en side i sin regnskabsbog følgende om sin militærtid; han var begyndt som spillemand i 1879, 13 år gammel:

»I 1885 var jeg soldat i Viborg, Infanterist fra 31 marts til 3 oktober, og blev udtaget som Hornblæser og blev Batalionchefens Oberst Meldahls Hornblæser, og ved senere indkaldelser Hornblæser for Batalionschef Oberstløjtnant Holst«.

Helene Didriksen fortæller ofte om musikinstrumenterne i sin dagbog. Hendes far spiller flere instrumenter og har bl.a. en bas. Den 11. feb. 1877: »I aftes var Lars Andersens Niels i Elmelunde her at låne Bassen til i morgen på Rødkilde« (højskole). Og samme år d. 15. feb.: »I nat er fader i Ålebæk at spille bas til fastelavn«. Og igen d. 18. mar.: »Lars Rasmussen og Rasmus Karstensen var her med bassen, som de havde lånt i fastelavn«.

Denne bas er gået i stykker i 1882: »Fader var ude hos Karstens i Nørreby med deres Bas han havde laant«. En bas har været et både skrøbeligt og uhåndterligt instrument at medbringe til dans, og oplysningerne tyder på, at den har måttet fragtes, når der var kørejlighed og måske også rimeligt vejr. Den har pga. størrelsen ikke været så let at købe, endsiges bygge selv, og den har været en sjældenhed – man lånte sig frem.

Omkring 1870erne vinder et helt nyt instrument frem, – harmonikaen. De første harmonikaer var dur-harmonikaer, der gav forskellig tone, når man trak og skubbede. P. Riis startede sin karriere som spillemand med harmonika, som han spiller på i årene 1872–77.

Harmonikaen undergik mange tekniske forbedringer de følgende år, og masseproduktion gjorde den forholdsvis billig. – Så billig at unge karle i tjeneste kunne få råd til at købe en.

Omkring århundredskiftet får klaveret stadig større betydning som akkompagnement til dans, samtidig med dets større udbredelse i hjemmene – dette også takket være masseproduktion.

Der er her givet nogle eksempler på de forskellige instrumenters brug i almuemusikken i det 19. årh. Disse sammenholdt med de mange oplysninger om enkelte spillemænd i erindringer og spillemandsportrætter giver mulighed for at opstille en hypotese om forandringen i instrumenternes anvendelse til dansemusik.

Som tidligere påpeget er det først og fremmest et økonomisk spørgsmål at anskaffe et musikinstrument. Man må være i besiddelse af så meget likvid kapital, at en vis del kan omsættes i et instrument. Men hvis der var instrumentbyggere på landet, har man måske kunnet bytte sig til et, i stedet for at købe.

Det har dog været svært overhovedet at skaffe instrumentet, f.eks. har metalhornene krævet en vis ekspertise at fremstille, men kasserede horn fra militæret kan have været til at få. Omkring midten af århundredet ser det ud til, at forskellige former for horn er kommet i almindelig handel.

Violinen har som nævnt været det vigtigste instrument hele århundredet, når det gjaldt indendørs musiceren. Hertil havde spillemanden opøvet en spilleteknik, der gjorde det muligt for ham at overdøve de dansendes larm.

Ved århundredets slutning bliver violinen til dels vraget for andre instrumenter. På denne tid bliver deltagerantallet stadig større til baller og fester, ialtfald når det gælder antallet af dansere på gulvet samtidig. Med forsamlingshusbyggeriet får man sale af en noget anden størrelse end den tidligere »øverstestue«, og én violin kan ikke længere overdøve danserne.

Blæseinstrumenterne brugtes især udendørs, og fra midten af årh. bliver kornet og basun mere almindelige. De har bedre kunnet høres blandt mange mennesker med deres gennemtrængende toner. Og netop Lumbyemusikken, der bliver populær i denne periode, er – om ikke skrevet til så dog – velegnet til hornmusik.

Bassen har været kostbar og uhåndterlig og har nok kun været brugt i begrænset omfang.

At harmonikaen vandt frem skyldtes som nævnt, at den var forholdsvis billig, men:

»En harmonika kunne jo sige nok så meget, for de skulle jo spille ene. Sådant en harmonika – når de var gode til at bruge basser og sådan, så kunne den jo sige nok så meget« (20).

Det blev derfor harmonikaen, der overtog en del af violinens plads, fordi den fungerede bedre i store forsamlinger. Klaveret, der havde fået sin plads i forsamlingshusene til brug ved fædrelandssangen, kunne også bruges, når der skulle danses.

Harmonikaen omtaltes ofte lidt hånligt af violinspillemande. De »harmonikaspillende karle« behøvede ikke at være i besiddelse af nogen større musikalitet for at få brugbar dansemusik ud af instrumentet, det er ikke i samme grad en gehørssag, når hver knap giver én bestemt tone, som når man skal finde den på et gribebrædt.

Det var altså den musikalske side, men der har muligvis også været en social. Harmonikaen blev netop karlenes instrument, herregårdsbørster, søfolk, soldater og daglejere kunne købe et instrument og fornøje sig selv og hinanden med lidt musik. Det var kort sagt de underste sociale lag, der tog harmonikaen til sig, hvor violinen og klaveret hørte til i borgernes og de velbjærgede bønderes stuer. Forandringen i brugen af instrumenter hænger altså nøje sammen med musikkens funktion og spillemandens rolle i det samfund, hvor han har sit virke.

Før 1820

Det er vanskeligt at sige noget om rekrutteringen af spillemænd omkring århundredets begyndelse, men det har sikkert som senere især været de unge, der spillede. Blicher omtaler spillemændene som »bønderkarle« der

har forpagtet spilleriet af en anden, – det er inden ophævelsen af privilegiet (21).

Oplæring i musik er først og fremmest sket ved spil hos en anden spillemand efter gehør. Militæret har som tidligere nævnt betydet en del som oplæringssted, især for blæseinstrumenter. Sang og musikundervisning var endnu ikke indført i skolen, der i det hele taget spillede en meget lille rolle på landet. Men degnen forestod ofte kirkesangen og organistembedet samtidig med børnenes undervisning, og han kan have lært fra sig til de mest musikalske børn.

Hans N. var født i 1795, og han spiller fra 1813–1824, det vil sige, mens han selv regnes til de unge. Netop Hans N. kan have nydt godt af den skoleordning som Ludvig Rewentlow indførte på sit gode Brahetrolleborg. Den første skole blev netop oprettet i Gærup i 1783, og her var musikundervisningen en del af den almindelige undervisning. Netop denne gode skole kan forklare, at bondedrengen Hans behersker skrivekunsten så godt, at han fører dagbog. Hans skriver selv lidt om, hvordan unge kunne lære at spille, 1815:

»Den anden juli var Jenses Niels heroppe med en gammel Fiolin, som jeg satte ham Strenge paa, og begyndte at lære ham lidt«.

Her ser man altså den unge spillemand række en hjælpende hånd til en nabosøn, men han omtaler ikke nogen form for undervisning af drengen senere hen.

Af alle Hans N.s optegnelser om gilder og baller findes kun ét eksempel på omtale af en læredreng hos en spillemand, – hvis det i det hele taget er en dreng, der spiller i 1820:

»Den 18 Nov: var jeg til Jenses Marens og Jens Smeds Brullup, jeg var ridende begge dage baade d: 18 og 19 Nov: til samme Brullup spillede Pisoning og han havde en lille med sig fra Østerhæsinge som hedte Jesper«.

Fester og gilder falder ind under forskellige grupperinger: der er fester for livets højtider, årets fester, forskellige arbejdsfester og sidst gilder for unge, hvor dansen er det væsentlige.

Af livets gilder er bryllupperne langt de vigtigste og største; det var almindeligt, at de varede i 3 dage. Spillemanden havde en væsentlig rolle under hele forløbet. Præsten N. Blicher skriver i 1795 (21):

»I bryllupsgaarden modtages man af en Fiol eller Trompet-Mand. Nu skikkes man til Sæde i et eller to Værelser: Saasnart som Suppen er sat frem, læser Degnen lydeligen til Bords. Af een eller 2 spillemænd – Bønderkarle, som have forpagtet den Indkomst på 2den, 3ide eller 4de

Haand – gnides dygtigt paa Fiol, saalænge Maaltidet varer. Hertil gives først Kjød-Suppe af Oxe- Lamme- og Høns-Kjød under eet – derpaa færsk Fisk (om den har været at bekomme) og Bergfisk eller Graasej, saa Flæsk- Skinke- og Saltmads-Fad med Langkaal eller Ærter, derpaa Lamme- Høns- Og Ande-Steg, næstefter Ægost med Øld og Mød, eller sød Boghvede-Grød, og tilsidst Vaffeler. Imellem hver Ret dampes brav med Tobakpiben – Fiolen gaar lystig, og munter Snak og Skogger ligesaa de heele 2 til 3 Timer, Maaltidet varer. Ved Slutningen komme 2 Mandspersoner frem, hver med sin Tallerken – den første for Spillemanden, den anden for Kokkekonen. Herved maa endeligen gjækkes og prates om den stakkels Spillemands sprungne Streng (hvilket han selv imidlertid bekræfter, ved at Piine een af dem ret jammerligen) og om den beklagelige Kokkekones Skee, som er gaaen i Stykker. »Her seer man selv Stumperne, og, faaer hun ikke tilstrækkelig Hjælp af de kjære Gjæster, saa kan hun slet ikke meere lave Mad til m.m.« Til Enhver af dem kan derved indsamles 3 til 6 Mk. Nu læser Degnen højt, og synger med heele Forsamlingen 3 Gange det Vers: Ære være dig, Gud, for alt dit Gode. Derpaa har han, efter Degnens Exempel, brugt at holde en siirlig Taksigelses Tale til Gjæsterne for Brudeparret, Præsten og sig selv. – Men denne Skik har han nyeligen begyndt at aflægge. Gilde-Øld og Dansk Brændeviin staae stedse paa Bordene til Enhvers behagelig Tjeneste. Dog mærkes det aldrig misbrugt ved Gilder. Gjæsterne give Brude-Skjænk: et Par Mk., et Lam, Høns, Æg e.a. efter Enhvers Lejlighed. Naar Maaltidet er forbi, føres Bordene bort, og Dandsen gaer for sig, som varer den heele Nat. En af de fornemste i Selskabet dandser først en Menvet med Bruden, og fører hende derpaa siirligen frem til Brudgommen, hvorpaa Br.Parret dandser først Menvet og saa Polsk. – Siden dandse to Par paa Gangen, og vexle med disse to Slags Dandse den heele Tid. Dandse-Maaden falder tarvelig, dog moersom nok at see paa NB. for en Tid. Qvindek. gaer jævnt og stille, giver imellemstunder et utaktmæssigt Knix, og seer for det meeste blufærdig ned paa Gulvet. M.Kjønnen derimod har sin egen og gandske modsatte Maneer. Hvo der best kan knixe, stampe, hoppe, klappe med Hænderne, bukke, hælde til Siderne og gjøre Kunst-Sving med Armene, han er her den største Dandsemester.«

Tre år senere skriver præsten J. Junge om de nordsjællandske bønder, at de holder bryllup i tre dage. Det skulle ellers være standset med et overdådighedsforbud fra 1783. Ifølge dette måtte der kun være 32 gæster ialt, højst trakteres med 4 retter mad, det var forbudt at traktere med vin og kaffe. Intet bondebryllup måtte holdes mere end én dag, dog måtte 16 af gæsterne andendagen komme sammen om aftenen kl 6 og danse til midnat, men de

måtte ikke sættes til bords. Dette forbud overholdes dog ikke ifølge Junge. Han skriver:

»Når bonden har indtaget sit tarvelige maaltid, stemmes violinen fra den alvorlige bordmarch til den glædeligere Cotillon Able mon Coeur«.

Bønderne danser også menuet og firepars danse og polske danse. Her bydes gæsterne ikke velkommen af musik men af bøsseskud, og der spilles heller ikke ved bordet, medmindre ovennævnte bordmarch skal forestås som musik under hele spisningen.

I 1815 skriver Hans Nielsen:

»Den 22 og 23 April var jeg til Peder Blomes og Knuds Johannes Brullup, jeg var ridende til Kirke begge Dagene den første dag var vi 11 ridende og den anden dag kuns 6 ridende det var et temmelig rask Brullup med Brændeviin, Musik og samt hvad der tilhørte, Personing spillede Epe(?) rask«.

»Den 29 og 30 april var jeg til Knud Gyngers og Gretes Brullup den første Dag var jeg ridende men den sidste gik jeg kuns derud efter af Folk havde været i Kirke, det var et temmelig rask lille Brullup, Personing spillede ogsaa dertil.«

Den omtalte Personing har været egnens førende spillemand, siden det altid er ham, der spiller til de virkelig store gilder. Især bryllupsspillemand skulle være dygtige, det var en fest, der skulle stå glans om, og det har været almindeligt at hente spillemanden udenfor sognet. Personing boede i Østerhæsing og hed egentlig Pisenni, sandsynligvis en af godsets musikere. Godset har haft privilegium på egnens musik tidligere, og dets skolelærere havde også pligt til at spille på godset. Det italiensk klingende navn kan tyde på, at det har været en af kongens hofvioloner, der har slået sig ned på Sydfyn (22).

»Den 4,5 og 6 sept var jeg nede hos min Morbroder Peder Hansen til Brullup, hvilket Maren og hendes Fyr fra Vesterhæsing havde der. Den første dag kjørede jeg for Brudpigerne, og om Søndagen kjørede jeg for Brudgommen, som gav mig 2Rb mark(?) i Drikke penge, Den 2den Dags Aften, spillede jeg og Rasmus Mortensen, ved hvilket vi tjente hver 5 Rbmark(?)«.

To dage før dette bryllup spillede Hans til føringsgilde hos morbroderen, det var et lille gilde der blev holdt, når de indbudte gæster mødte med »Forn« – madvarer, til festen. Han spillede ligeledes til føringsgilde i 1815, dels ved et af de bryllupper, han deltog i, og dels ét han ikke var med

til selv. Han spiller også før broderens bryllup i 1816. Igen i 1820 spiller han til to sådanne gilder, hvor han ved det ene også rider til kirke.

Der er altså også på Fyn tale om to- og tredages bryllupper. Det har hér været brugt, at brudeparret skulle i kirke også dagen efter vielsen og begge dage helst følges af de unge karle til hest i procession: spillemændene kan eventuelt også have været med. At Hans spiller til bryllup skyldes sikkert, at det er hos familie. Samtidig har han kunnet støtte den omtalte Rasmus Mortensen, der var en nabo, som brugtes en del til gilder i sognet.

Barselgilder optræder i kilderne ind i vores århundrede, men hører på intet tidspunkt til de store gilder, hverken talmæssigt eller indtægtsmæssigt. De ældste kilder siger ikke meget; Junge skriver, at kirkedåben er ved at gå af brug, og at børnene hjemmedøbes hurtigst muligt:

»Vel kan det være overmåde gavnligt for Barnets Helbred, at det ikke strax udsættes for Luftens forandringer, og dog er dette ikke Årsagen, men Bonden sparer derved et Gilde, som sædvanlig medfører store Bekostninger, og som kunne vedvare flere Dage og som undertiden kunne ende sig på Tinget«.

Barselgilder har åbenbart været bekostelige og er søgt undgået. Hans N. nævner barselgilder, men aldrig om der er musik og dans.

En anden gruppe af fester er de, der knytter sig til årets højtider, og heriblandt er julen den største. Hans N. skelner i sin dagbog mellem *julegilde*, der er for alle, og *juleleg*, der kun er for de unges laug, og hvor der danses. Han skriver f.eks. i 1815:

»Den 7 januar om Aftenen var jeg henne hos Knuds til julegilde, da vi havde spiist, gik jeg og Jakob til Hybbet at lege Juul, samme gik skikkelig rask, Rasmus Mortensen spillede og vi gav kuns hver 6 Rbss (?) til Brændeviin«.

Året efter skriver han d. 1. januar:

»Samme Dags Aften var vore Folk henne ved Teglværket til det saakaldte Julegilde til hvilket jeg var ogsaa Buden, men jeg var i Grøndrup at spille til Juleleg den Aften; Jeg kjørte med Peder Mortensen derover, Gildet var hos Rasmus Lykkesens og vi holdt ud til Klokken var henimod 1 jeg fik 2 Rbdlr for at spille«.

Samme år går han til juleleg så sent som 3. februar; det gælder de fleste af årene, at juleleg og julegilder holdes helt hen mod fastelavn.

Den næstfølgende årstidsfest var fastelavn, som havde en vigtig plads både i de unges og de gamles laug. Mange steder havde man skiftet older-

mand til fastelavn, og man bibeholdt festen for de gamle mange år efter landsbylaugenes opløsning.

Men fastelavn har især været de unges festtid. Man har haft fastelavnsridning og optog, man har slået katten af tønden, klædt sig ud osv. I Østjylland skiftede karlene gadelam til fastelavn, det vil sige, at pigerne blev uddelt til en ny karl, som de skulle følges og danse med til ungdomsgilderne det kommende år (23).

Hans N. spiller til fastelavnsgilde på Høbbet i 1815, der holdes tilsyneladende hvert år gilde dér, og han nævner, at de får kaffepuns og brændevin, men han har desværre ikke ugedagen med. 1819:

»Den 22 Febr var jeg til Fastelavnsgilde, hos Hans Larsen i Gjerup, om Formiddagen var vi ude at slaae Potten istykker, men jeg spillede Kort isteden, og vandt derved 4 Rbmk, 2ss om Aftenen havde vi et rask Gilde, til Hvilket Kristian Alsing spillede og fik derfor 9 Rbm.(?)«

I 1822 skriver han igen om et fastelavnsgilde hos en gårdmand, men ikke noget om den potte, der blev slået i stykker.

Fortsætter man frem i året, var de næste helligdage påsken og pinsen. Det har ikke været de store gilders tid, men nogle har der været.

Hans N. spiller til et påskestregilde i 1813 hos en nabo:

»Til dette gilde var Smeden, og Bødkeren, og end 2 eller 3 fra Vesterhæsing, disse gav hver 4 rd til Gildet, samme Nat holdt de ud til Kl 4 om Morgen«

Hans N. er til flere påskestregilder og især pinsestregilder hos de andre i landsbylauget, men der har også været skovboller. I 1821 er han i Holsteenhus skov og se på et skovbal uden at deltage. Det er folk fra Fåborg, der holder bal, og det har ikke været særligt almindeligt. Dog kunne også bønderne allerede på N. Blichers tid samles i skoven til en fest for sommerens komme:

»Kun een lokal Skik, som jeg ynder vel, og har nogle Gange paa en Slags Maade taget Deel i, vil jeg her nedskrive: Første Pintse-Dag, da den nyudsprungne Skov staaer i sin fulde majestætisk grønne pragt, efter at Gudstjenesten er endt, forsaml sig Gamle og Unge af Vium Bye og et Par Naboe-Sogne paa en aaben grøn Plads i Skoven her ved Byen, og fornøje sig til Aften med Musik og Sang og Dands. Ingen ædlere eller helligere Fornøjelse i Livet end den, der fremlokkes ved at beskue Alfaders Herlighed, hans Magt og Godhed i Naturens Yndigheder. O! I ædle, gode ekskværdige Mennesker af den trællende Bondestand, I have dog saa mange møjsommelige – saa mange sorgfulde Dage. Aldrig være Eder så skjøn en Maji-Dag misundt af noget Eders Medmenneske; aander I kun frit i Glædens Skjød under Guds bliide Himmel! Bogfin-

Kildemarked og dans i den grønne skov kunne forenes f. eks. i Dyrehaven ved København. Ungersvendene gør haneben til tonerne fra spillemandens violin. En scene Oehlschläger romantiserede nogle år senere i »Sct. Hansaftenspil«, hvor den blinde spillemand synger: »Skaffer mig min fiol igen – at jeg kan tolke min stumme smerte – den var min eneste sidste ven...«. Dette digt var et af de første skridt på vejen til de romantiske forestillinger om almuespillemanden, der har præget vores århundrede. (Stik efter maleri fra 1780'erne).

kenes muntre Slag sammenstemme sødeligen med Eders Strengelyd og Eders Glædes Sange! De lette Eders Sind! de udvide Eders Hjerter: De indgyde Eder, med Tanken om Algodheds Gud, hellige Beslutninger, glade Udsigter, fornyet Kraft. Istemmer højt:

Vor Vandel Dig til Ære
 Skal grønnes som en Skov –
 Og alt vort Liv skal være
 Din Kjærlighed til Lov! «

Inden landsbyfællesskabet blev ophævet i begyndelsen af det 19. årh., var mange større arbejder noget, der blev gjort i fællesskab, og som belønnedes umiddelbart derefter med et gilde.

I 1813 spiller Hans N. til et tørvegilde i Fleninge: »de holdt ud til kl 3«. Det var i juni, hvor man skar tørv i moserne til vinterens forbrug, og det må nok være holdt på den dag, man var færdig med at skære. Senere, når

tørven blev kørt hjem, kunne der holdes et tørvegilde for dem, der havde været med ved arbejdet.

Høstgilder holdes af flere gårdmænd, men hvert år er Hans N. gerne på hoveri på Høbbet og derefter til dans samme sted om aftenen, f.eks. i 1819:

»Den 21 juli var jeg og Annetonette ved Høbbet at høste Rug for Machepran. det var den stærkeste Rug i sin Væxt jeg nogentid havde høstet, om aftenen var vi oppe på Gården at dandse, jeg spillede der samme gang, for hvilket jeg fik 1 Rbdlr i Sølv, vi fik også en god Snaps og Øl og Mad deroppe.«

På dette tidspunkt eksisterede de gamles laug stadig mange steder i landet. Det var først og fremmest gårdmændene, der var med i laugene, men husmændene kunne også deltage. Sideløbende hermed havde de unge deres eget laug, der fortrinsvis stod for arrangement af gilder og lignende. Det var alle landsbyens unge, der var i laugene, så længe de var ugifte eller til de, som Hans N., blev for gamle.

Børnene kom med blandt de unge, når de nåede konfirmationsalderen, men allerede inden kunne børnene have deres egne sammenkomster med dans. Børnenes gilder var især knyttet til skolen og benævnes gerne derefter. I 1817 skriver Hans N.:

»Den 28 juni var jeg oppe hos Morten Vægter i Fleninge at spille til et Gilde som Skolebørnene, nemlig Pigerne havde der.«

Karlene holdt gilde op til én gang om ugen i vintertiden, så længe man holdt aftensæde – tændte lys til at arbejde ved. Pigerne holdt gerne mindst et gilde om året, hvor det var dem, der skulle:

»bestille dans, sørge for stue og musik og betale omkostningerne til gengæld havde pigerne ved den lejlighed lov til at »tage op« til dansen« (24).

Hans N. nævner mange pigegilder og karlegilder, dels dem han spiller til, dels dem hvor han blot deltager. Pigernes gilder var på Fyn også kun én gang om året, og de lå i juni og lidt ind i juli måned, et år dog i marts. Karlegilderne derimod lå fra maj til ind i efteråret. Det vil sige de gange Hans direkte omtaler gilderne som karlenes. En af disse gange er 1' juledag, og han kunne ligesågodt have skrevet at det var juleleg. Grunden til, at der ikke er karlegilder om vinteren, er, at de har fået andet navn, nemlig juleleeg, fastelavn osv. Der må nemlig være tale om de samme deltagere, idet han ofte om disse gilder skriver, at det er de »sædvanlige som laugene tilhører«. De gilder, han kalder teglværks-gilder, er ligeledes karlegilder, som blot holdes ved teglværket.

Hans N. bruger desuden benævnelsen »gilde« og at »spille« uden nærmere at specificere, hvem der kommer, og om de er inviteret. Han har dog gerne navnet med på dem, der holder gildet.

Udover de nævnte har han også et »skydegilde« på kroen, hvor han blæser på klarinet, samme dag og flere andre gange er der »spillegilde« på kroen, en slags hasard, hvor man spiller om forskellige ting gerne til fordel for en, der er kommet i nød. Dette nævner Hans ikke, men derimod, at han bl.a. vinder tørklæder, og at der bagefter er dans.

Til slut skal nævnes to soldatergilder i 1814 i januar, hvortil han spiller til det ene, men hvem soldaterne er, fortæller han ikke. Dernæst et afgangsgilde for en fra Høbbet, der skal rejse til København, og hvortil Hans spiller.

Aflønningen af spillemanden ved gilderne er allerede strejft ved beskrivelsen af brylluppet i Vium. Det var almindeligt, at man sendte en tallerken rundt, når spillemanden spillede »over borde« i forbindelse med spisningen. Der blev gerne samlet ind igen senere under dansen, eller karlene betalte simpelthen for at danse et par danse ad gangen. Junge skriver i 1798:

»Musikanten faar ikke her sin Betaling for hver Dans, som andre Steder, men ved slutningen af Gildeslauget, og tænker Sjællænderen heri langt reellere end Bonden i andre Egne, hvor han for at få fuld værdi for sin Toskilling, kunne spadsere en heel Nat i Menuet, dersom Spillemanden selv ikke var så forsigtig, i et par Tacters Pause at give ham en kærlig Erindring med Buen, at det nu er Tid at give begge Hænder« (slutte dansen).

Hans N.s beløbsangivelser er i hele hans dagbog meget tilfældige og kan vanskeligt bruges. Hvad angår hans indtjening ved spilleriet, ser det ud til, at han også får sin løn ved indsamling, idet beløbene svinger meget. De unge i laugene har måske betalt et samlet beløb for aftenen, der skulle dække fortæring af mad og især drikke, og hvoraf et vist beløb så skulle udredes til spillemanden.

Hans N. har kun været landsbymusikant, forstået på den måde, at han kun spiller til lokale gilder. Der er desuden tale om gilder og fester af mere begrænset omfang, både i antal deltagere og varighed. Han spiller til karlenes gilder – et laug han selv er medlem af – og ellers mest til gilder, der ikke er planlagt i længere tid, men som opstår spontant. Han spiller f.eks., når karlene samles for at betale et tidligere gilde og derved får et »eftergilde«. Han spiller derudover hos naboer til gilde.

Tager man et tilfældigt år og gennemgår, hvor mange gilder han *selv* del-

tager i, bliver billedet mere nuanceret. I 1821, på et tidspunkt hvor der bliver længere og længere imellem, at han spiller, deltager han i 34 gilder. Det er kun en femtedel af dem, hvorom han direkte omtaler musik og dans, men der har sikkert været begge dele ved de fleste.

Af de mange gilder er der fem barselgilder, et bryllup, syv julegilder – nogle kaldes juleleg – fem høstgilder, et påske- og et pinsegilde og desuden karle- og pigegilder mm. Af alle disse spiller han selv kun til et eftergilde. Det tidspunkt, hvor han holder op med at spille, falder sammen med, at han træder ud af de unges laug. Han er da ca. 30 år, og da han ikke er gift, får han ikke plads i de gamles laug heller.

1840 – 1860

Omkring århundredets midte er der flere oplysninger tilgængelige om spillemænd. Rekrutteringen er her meget bred, men den forholdsmæssige fordeling er svær at klarlægge. Mange af de dygtige spillemænd, der er blevet husket, har været småhåndværkere, eller måske mere korrekt – husmænd med bierhverv. Ejendomsforholdet til jord var som nævnt dét, der først og fremmest angav en mands sociale tilhørsforhold. Håndværkene har været dem, der inden næringsfrihedsloven var tilladt på landet. Den legendariske Ole Kjær fra Ringkøbingegnen (1807–1841) var væver, og ellers har de fleste håndværk været repræsenteret blandt spillemænd: maler, skræder, murer, tækkemand osv.

Af dagbogsskriverne knytter H. C. Hansen sig til denne gruppe; han var væver og husmand. Gårdmandsgruppen var også stor, men af det virkelig store hartkorn kendes kun Nis Hansen Schmidt (1830–1902) der var proprietær i Vestjylland (25). For de vestjyske spillemænd iøvrigt gjaldt det karakteristiske for egnen, at alle gårdmænd havde et bierhverv ved siden af gårdens drift. Men en begyndende hedeopdyrkning og forbedring i driften overflødiggjorde efterhånden de ekstra fortjenester. Peder Helt Haahr var en sådan hedegårdmand, der spillede og handlede.

Peder Krag sig var nærmest at betegne som husmand, da han startede som gårdbruger. Gården var meget ringe, og han modtog da også en opmuntringspræmie fra landhusholdningsselskabet, da han langsomt fik den bragt på fode ved hedeopdyrkning og mergling. Det meget spændende ved Krag sig er imidlertid, at han var en meget søgt klog mand. Han skal have været meget dygtig, og omegnens læger henviste af og til patienter til ham. Han var veloplyst og fungerede som lærer i en række år, og han blev senere medlem af sognerådet. Han solgte briller og skrev gravskrifter, rejste omkring og spillede, og tog folk i behandling, samtidig med at han passede sit landbrug. Peder Krag sig var ikke den eneste spillemænd, der ligeledes

Peder Kragssig (1812–1895) var hedegårdmand i Skarrild, Brande sogn. Ligesom sin far var han en meget søgt klog mand. Især i hans unge år var han ligeledes en flittig spillemand, og i de første år efter overtagelsen af gården tjente han nogenlunde lige meget på at drive gården, helbrede folk og spille til gilder. Han havde en høj status i lokalsamfundet, hvor han fungerede som lærer og sidenhen blev medlem af sognerådet. (Foto på Herning Museum).

kunne helbrede. Kristen Spillemand, egentlig Sørensen, fra Farsø i Himmerland, havde i sine unge dage været spillemand og beholdt tilnavnet resten af livet, hvor han alene ernærede sig af sin gård og sin ekstra håndtering som klog mand (26).

Kirsten Hansdatters fader, Hans Larsen f. 1810, var gårdmand i Knardrup ved Farum. Ved siden af var han også spillemand. I løbet af året 1863 fortæller datteren om syv gange, hvor han spiller, de seks gange er det i Knardrup og en gang i Veksø. Det er altså absolut kun en biindtægt for Hans Larsen, og spilleriet indskrænker sig til byens egne gilder, gårdmændenes eller karlenes.

Sønnen Niels, der kun er 18 år i 1863, kommer derimod længere omkring. Han tjener ellers hjemme hos faderen, men har åbenbart lov til at blive væk i flere dage i forbindelse med sine spillejobs i omegnen. Niels blev senere gift med sognefogdens datter fra Farum og boede på Vesterbro i København, hvor han arbejdede som musiker i Valencia.

Didrik Nielsen fra Møn har været gårdmand og spillemand ved siden af, og han byggede i 1860 en ny øverstestue på sin gård, for at landsbyens gilder kunne holdes der.

Gårdmændene har været rimeligt repræsenteret blandt spillemændene, og der er kun få eksempler på, at en spillemand har mistet sin gård. Jørgen Knudsen (1838–1898) var én, der, trods sin dygtighed som spillemand, endte som fattig husmand.

De omvandrende spillemænd har kun været få, ialtfald hvis man til denne kategori skal regne dem, der spillede til større fester. Her er Svenske-Niels (1833–1879) den kendteste; han spillede i hele Nordjylland, især nord for Limfjorden, og er husket, fordi han komponerede melodier, som han selv skrev ned (27).

Udover denne form for spillemænd har der været omrejsende spillekanter, f.eks. zigeunere, der spillede hvor de kom frem, – ikke til landsbygilder, men i gårdene og på marken, hvor der nu var folk.

Oplæring i spillemandsfaget kunne have forskelligt forløb. Helt enestående har Hans Donslunds været (1832–1885); hans søn, der også blev spillemand, har fortalt om faderen:

»som lille kom jeg i lære hos min far, og han var slet ikke nogen dårlig mester. Selveste J. P. E. Hartmann havde uddannet ham. Det gik forresten til på en pudsigt måde. Fra barnsben havde min far næret en usvigelig kærlighed til musik, og skønt min bedstefar var imod det, rejste han over til den store komponist i København. En overgang så det ud til at skulle gå såre strålende. Far var begejstret for sin lærer og Hartmann glad for sin flinke elev. Men en dag slap pengene op, og da bedstefar nægtede at sende flere, måtte den jydsk bondedreng rejse hjem.« (28).

Ellers kunne bondeknøsen som nævnt lære at spille i militæret; mange fik dog begyndelsesgrunden hos den lokale lærer eller hos en spillemand.

Det var ikke ualmindeligt, at en spillemand tog elever, mod at de til gengæld hjalp ham i bedriften eller gik med ud og spillede. Flere af spillemandsregnskaberne viser, at spillemanden har haft elever og har fået en vis betaling for at undervise. Peder Krag sig skulle have været en søgt lærer. Det ses ikke umiddelbart af hans regnskaber, men der optræder en lang række personnavne, som kan dække over spilleelever.

H. C. Hansen har også haft elever, i perioden fra 1845 til 1866 nævnes otte forskellige, der hver især kom flere gange. Ifølge artiklen skulle de have betalt 1 mark pr. undervisningstime.

P. Helt Haahr havde mange elever, der betalte en fast pris, – dog nogen gange erstattet af naturalier. Foråret 1832: »lærte Niels Clausen at Spile

og fik derfor 10 Ø jern mm 3mk 12sk«. Og igen i 1844: »Informeret N. Christian Vallund 4 dage, 2 dage, 1 dag, 3 dage a 12sk, Derpaa har hans Fader forsaalet en paar Skoe 1mk 12sk«. Hans normale pris pr. dag ligger ellers på ca. 1 mk. For denne mark kunne han ifølge andre oplysninger i regnskaberne f.eks. få en pot brændevin og 1/4 pund sukker, eller et par beslagne træsko.

Ser man på, hvordan den enkelte har fået undervisning, er der først og fremmest tale om, at man kommer og spiller en hel dag. De fleste kommer tilbage flere gange inden for et par år og betaler pr. gang. To dage i træk er almindeligt, men bliver det til flere dage, får vi at vide, at f.eks. P. H. Haahr har taget penge for den kost, de har fået i »læretiden«, hvilket næsten svarer til dét, de har betalt for undervisningen. De to personer, der er i kost, mens de lærer at spille, kommer begge fra Årre, der ligger ca. 30 km fra, hvor P. H. Haahr bor. Alle de øvrige er fra samme herred eller sogn og har kunnet gå hjem hver dag.

Oplysningerne hos Haahr kunne tyde på, at ovenfor nævnte H. C. Hansen også har taget 1 mark om *dagen* for undervisningen og ikke som nævnt pr. time. Der er tale om nogenlunde samme periode, selv om det er i hver sin ende af landet.

Udover at lære af en lokal spillemand eller tage ophold hos en fjerntboende spillemand for penge eller arbejde kunne man også få undervisning af spillemænd, der rejste rundt med dette formål for øje. Den nævnte Nis Schmidt skal have lært af en omvandrende spillemand, der kom til gården. Da han hørte drengen spille, blev han i nogle dage og gav ham den første undervisning. Tidspunktet lader formode, at det var den ovenfor omtalte Ole Kjær, der i Vestjylland havde mange elever (29). En anden spillemand, der alene måtte leve af sine elever til sidst, var den fallerede gårdmand Jørgen Knudsen. Han gik omkring til sine elever og var i reglen en dag hos hver, hvor han fik kosten og en krone i honorar om dagen. Ind imellem har han dog også spillet til gilder og lignende (30).

Spillemandens funktion kan stadig knyttes til fire grupper af gilder og fester. Bryllupperne var stadig de største begivenheder for spillemændene, både talmæssigt og indtægtsmæssigt. Gilderne har varet i flere dage, men det er kun Fr. Pedersen, der skriver i sit regnskab, hvor mange *dage* han spiller, også et par enkelte gange, at han *kun* spiller på trediedagen. Ellers er det især ud fra indtjeningen, at man kan se, der er tale om flere dage, selvom bryllupperne også gav størst indtjening iøvrigt.

Det eneste bryllup, som Niels H. spiller til, er et i Ganløse i slutningen af april. Søsteren Kirsten skriver blot d. 15. april at Niels Olsens Anders har

været at bestille Niels til bryllup i Ganløse, der ligger ca. 2 km væk. Bryllupperne har iøvrigt ligget fortrinsvis i forårs- og efterårsmånederne.

Barselgildet optræder stadig i regnskaber og dagbøger, men ikke særligt hyppigt. Gildet kunne være enten et gilde, der holdtes kun få dage efter fødslen, fortrinsvis for landsbyens kvinder, eller det kunne være et gilde, der blev holdt, når barnet blev døbt, og moderen havde sin kirkegang. Sidstnævnte er tilfældet hos P. H. Haahr, der to gange spiller til »barsel og kirkegang«.

Hos Fr. Pedersen og Kragtig er benævnelsen blot barselgilde, og den 25. juli 1863 skriver Kirsten:

»KI 3 blev Fader og Niels hente ned til Caspers og spille til Baselgilde«.

Fr. Jensen spiller en enkelt gang i 1850 til »Geburtsdag for Jens Munk, Hans Hansted, 3rd«. Herudover fejres fødselsdage ikke, ialtfald ikke med musik og dans. Samme spillemand har også spillet til nogle få »Confirmationsgilder« i slutningen af 1850erne.

Af årets gilder er det stadig julegilder og gilder omkring fastelavn, der dominerer. P. H. Haahr spiller til forskellige gilder omkring juletid. Han nævner »Juulboile«, som er den vestjyske betegnelse, Boile = budøl. Desuden spiller han til »Juulbesøg« og har også notatet »tjent i julen«. Det er dog ikke hvert år, han spiller i julen.

Fr. Pedersen spiller kun fire gange til julegilder, det første kalder han et »Juule Gjæst«, de øvrige »Juule Bæl« – og det er årene 1841, –43, –44, og 1880.

Peder Kragtig har også opdelingen »Julegilde« og »Juleleeg«, men flest af de sidstnævnte.

Kirsten H. har nogle små oplysninger hist og her for julen 1862, søndag d. 28. december:

»Vor Naboes Kristen Pedersens Datter Johanne var kommen Hjem nede fra landet hvor hun tjente jeg blev hentet derhen af Hendes Moder. Jeg spiste og drak Kaffe. Og saa gik hun med mig hjem. Da Vi havde spist drukket og danse, saa gik Vi Allesammen til Ungdomsgilde«.

Fredag d. 9. januar går Niels »bort og spille til Slagslunde«, måske også en juleleg.

Haahr spiller til »Fastelavnsløgen« men ikke hvert år, Fr. Pedersen spiller til »Fastelavnsgilde«, et år *blæser* han til fastelavn, og i 1847 kalder han det at »Blæse til Katslagning og Dans«. I 1860 spiller han til »Ridende Fastelavnsgilde« og sidste gang er i 1876 »Fastelavn for Mænd« og dagen efter »Samme for Ungdommen«.

Kirsten H. skriver meget om fastelavnen, både hvad hun selv deltager i, og hvor faderen og broderen går hen. Hos hende får man også at vide hvilke ugedage, der er gilde, og om det er med de unge eller de gamle. Det år, i 1863, faldt fastelavnssøndag d. 15. februar, og torsdagen før, d. 12., kommer en mand fra Bringe for at bestille Niels til et fastelavnsgilde. Søndag d. 15. går Kirsten i kirke, men ellers sker der ikke noget. Fastelavnsmandag går Niels til Ganløse kl 9 om morgenen »at blese for Mændene«. Om tirsdagen skriver hun:

»Idag har Karlene slaaet Katten af Tønden de kom ikke til Byen føren kl 10 men de blev snart færdig. . . . Ganløserne kom kjørende her igjennem Byen, kl 3 kom Karlene her de fik Æbleskiver og Brendevin de var her allesammen. . . Vi gik til gilde til aften jeg dansede nok men jeg morede mig ikke, Vi gik hjem kl 1«.

Og hun fortsætter dagen efter, onsdag d. 18.:

»Til Midag gik Fader og Niels til Gilde, og kl 4 kom Alle Karlene til Byen, Vi gik til Gilde til Aften Inat har jeg mored mig Godt, da Kl var 4 begynte de at stoppe Strømper og Vi maate holde sammen Alle sammen og Vi maate ud igjennem Stuerne ud omkring i Gaarden to Gange omkring Stakken og Gaaden Vi dansede den Dans to Gange og det varede en heel Time inden Vi blev færdig og Vi dansede og Straalerne og Stoledansen, og en anden Dans da Kl var 5 kom Vi Hjem.«

Torsdag d. 19.:

»Karlene kom her tilligemed Fader og Niels da Kl var 8. . . Niels er gaaet til Bringe til Fastelavnsgilde da Kl var 4«

Så sker der først noget om søndagen d. 22.:

»Kl 7 om Aftenen gik Vi Gilde, og vi kom Hjem kl 3«.

Mandag d. 23.:

»Karlene har været ude at Kjøre Fastelavn de har været i Vexø Kro tre Vogne, Kl 4 kom Niels Hjem, og Kl 5 gik han til Værløse at spille for Mendene. . . Kl 6 gik jeg til Gilde, Marie var gaaet forud Vi morede os Godt da det var den sidste Fastelavn-Aften, Vi stoppede igjen denne Fastelavn dansede Kurvedansen og Stoledansen Kl 4 kom Vi Hjem«.

Om tirsdagen kom hendes far først fra gilde kl 11 om aftenen sammen med nogle naboer. Og om torsdagen skriver hun:

»Niels er først kommet Hjem imorges Kl 6 fra Fastelavns Gilde i Værløse.«

Men det er ikke slut med fastelavnen endnu, om fredagen skriver hun:

»Hendrik Musikanteren fra Søsøm har været at bestille Niels til Stenløse til Fastelavns Gilde på Søndag.«

Ifølge disse notater holder Ganløse-mændene to dage med optog, herunder kommer de også til Knardrup. Man har redet omkring, eller gået, fra gård til gård og er blevet beværtet. Knardrupperne slår katten af tøndem, har optog og kører også til Veksø. Der holdes gilder om aftenen både tirsdag, onsdag, søndag og mandag. Det sidste varer et helt døgn for faderen. Niels spiller i Ganløse, Bringe og i Værløse, hvor han er væk i 3 dage. Sidst spiller han i Stenløse for mændene om søndagen fjorten dage efter fastelavn. Disse mange gilder deltager faderen og Niels i, både som spillemænd, men også fordi de hører til karlenes og gårdmændenes laug.

Af øvrige årsfester spiller Haahr i 1833 til både »Paaskeleg« og »Pinseleeg«, men ellers ikke sidenhen. Fr. Pedersen spiller også til »Pinsegilde«, nemlig i årene 1834, -36 og -42.

Kirsten H. skriver, at to fra Knardrup kommer fjorten dage før og bestiller faderen og Niels til at spille til gilde anden påskedag, og på den dato skriver hun:

»Kl 7 gik jeg til Gilde Marie var med Vi kom Hjem Kl 4 og Vi morede os godt for Vi var svedte da Vi kom Hjem.«

Pinsegilderne er sikkert en festligholdelse af sommerens komme, fester der i denne periode andre steder stadig fejres som Valborg, Majfest eller lignende. Kirstens bror Niels synger »Sommervise« sammen med karlene i Knardrup d. 6 juni 1863, og måske er det skovbal i Stensballegårds skov i 1855, hvor Fr. Pedersen »blæser«, også en sådan sommerfest.

Arbejdsgilderne holdes stadig, og det er bemærkelsesværdigt, at man på Horsenseggen har bevaret nogle gilder, der er nært knyttet til landsbylaugetnes gamle funktioner, der ellers kunne forventes ophørt. Fr. Pedersen spiller i 1840 til et »Indgangsgilde for byens Mænd og Koner« uden fortjeneste anført. »Indgang« eller »Igang« var det gilde, en ny gårdmand måtte holde for landsbylauget for at komme ind i det. Gildet har åbenbart også omfattet konerne, og traktementet har været både vådt og tørt og med dans bagefter.

Fr. Pedersen spiller i årene 1837,-38,-39 til »tromgilde«. Disse tromgilder var oldermændsgilder, dvs. det gilde, der holdtes hvert år, når landsbylauget skiftede oldermænd, og byens tromme dermed skulle flyttes. Denne tromme blev brugt til at kalde granderne sammen; de fleste steder brugtes dog et horn. Tromgildet var hvert år i Ørritslev, der åbenbart har beholdt deres laug og har skiftet oldermænd hvert år den 2. januar.

Endelig spiller Fr. Pedersen også til et »Tindgilde«, et gilde som normalt holdtes af præsten, når han modtog tienden af bønderne. Han spiller i 1838,-42,-56,-60, og sidst i 1877. Alle disse gilder ligger imellem 15. januar og 14. marts og kunne holdes på omgang i gårdene med støtte af præsten (31).

Høstgilderne er jævnt tilbagevendende, men omfatter kun et enkelt om året hos de to vestjyske spillemænd. Gengivelsen af Fr. Pedersens regnskabsbog er desværre foretaget uden at optegne alle høstgilderne, måske fordi der har været virkelig mange. Til gengæld spiller han til en del »Sletgilder«, gilder der holdes efter høstletten. Kun de to spillemænd i Knardrup spiller ikke til høstfester, og Kirsten skriver kun et enkelt notat om et høstgilde d. 13. sept., hvor hun ikke skal med.

Fr. Pedersen spiller også til rapstærskningen på Serritslevgård:

»Det var en stor forlystelse for ungdommen at blive bedt med til at tærsk raps foruden sliddet gav det et godt gilde. Der var 30 – 40 mennesker i virksomhed med tærskningen, der fandt sted ude på marken på et stort lærredssejl. Tærskningen foregik under opsang, og tit under musikledsagelse, for at den kunne gå i takt.«

Om aftenen blev der så holdt gilde med mad og dans. Fr. Pedersen:

»d. 19-7 og 20-7 1843, På Serritslevgård til raps folkene indtil aften og om aftenen til dans 3rd.«

I 1847 spiller han også til ærtetærskning. Disse tærskgilder var kun på de store gårde, og han spiller kun til dem i årene 1842,-43,-46,-47 og -48.

Han spiller til flere »reisegilder« i årenes løb, ni ialt. To gange er det på vindmøller, en gang på en kro – men i to dage, først for de gamle og så for de unge. En gang spiller han til et »bygningsgilde«, som dog nok dækker over det samme, nemlig et gilde, når murene er færdige, og tagets spær rejst.

Markeder har været en af de helt store spillemuligheder for nogle af spillemændene. For P. H. Haahr var markederne den bedste indtjening næst efter bryllupperne. På 22 år spillede han til 59 markeder, og han har altid den meget sigende bemærkning udfør disse dage: »tjente jeg foruden tilsat«. Niels Hansen spiller et par gange til marked:

»Onsdagen den 10 Juni. . .Niels har været i Slingerup til Marke at Blese«.

»Tirsdagen den 3 (nov) der er Marked i Fredrerigsborg og Niel er dernede og spille«.

Børnene har stadig deres egne gilder, hvor de danser om aftenen og selv betaler musikken. Haahr spiller i 1842 i april: »Spillet for skolebørnene i

skolen 1 m 12 sk«. Og lidt mere uklart i 1833: »Spillet til Skole og drikken og tjent 4 sk«, dette var også i april. Fr. Pedersen spiller på helligtrekongersdag i 1849: »I Søvind Skole for børnene, 1rd 1m 8sk«.

Fredag d. 23. januar 1863 kommer Niels Olsens Anders, måske en dreng, og bestiller Niels til at spille til et »Skriveslutningsbal«, og torsdag d. 23. april skriver søsteren:

»Idag bleser det stærkt og der skal være Examen med Børnene og de har Gilde Iaften Niels spiller.«

Ellers er de unges gilder med dans også stadig blandt de tilbagevendende spillejobs. Haahr spiller ikke til noget, der direkte omtales som de unges gilder, men derimod til det, han blot kalder »Leeg«; derudover spiller han nogle gange til »Ball«. Nogle gilder, som helt sikkert har været for ungdommen, er de »Bindgilder«, han også spiller til.

»I vinterens løb gav snart en, snart en anden af de unge et bindegilde. En karl eller en pige sendte en anden af de unge et brev, hvori der f.eks. kunne stå:

Jeftas løfte til Herren.

Hvad lovede Jefta Herren, dersom han ville give ham sejren over Ammons børn?

Du må forklare mig udfaldet deraf inden fire dage eller give mig sammen med vore venner kaffe, chokolade og kage.

I modsat fald giver jeg skrald (gilde med dans)

NN.« (32).

Fr. Pedersen spiller kun i 1847 til »Drenge Bael« og i 1844 til »Piger Bael« og igen i 1867 til »Piger Legestue«. Fra 1845 og fremefter spiller han til »Frøken Bael«, men det ser ud til at være baller udenfor almuestanden, idet de holdes på Serritslevgård, og frøken Gjersdorf nævnes. Andre baller er der flere af, og benævnelsen bruges mange steder: på Stensballegård, hos skovfogden, hos bønderne og ved baller i Horsens. Han har også et enkelt »Folkebael«. I det hele taget bruger han udtrykket »Bael« lige så meget som »Gilde«.

Han spiller til en hel del »Legestuer« igennem årene, og de ebber ud omkring 70erne, hvor han i stedet i nogle år spiller til »Dans«. Han spiller meget lidt på kroer mm., men han nævner et år et »Dansegilde for ungdommen«, »Et Gjæst« – altså et gæstebud, og han har ellers i de to krige en god indtægt på at spille for »De Militære«. En anden, der også har spillet til en del soldaterfester i 1851, er H. C. Hansen; han spillede også til »Legestuer«, men går omkring 1845 over til at kalde dem for »Ungdomsgilder«.

Herudover spiller han også til »Baller« både på landet og i byen, f.eks. på Latinskolen i Nykøbing eller på Gjæstgivergården samme sted.

Kragsig spiller ligeledes til baller, i de sidste år af 1840'erne flere gange om året på Clasonsborg, den nærliggende herregård. Derudover spiller han jævnligt til »Leeg«, som må have været de unges fest jævnfør den allerede omtalte skelnen mellem gilder for de gamle og leg for de unge i julen og fastelavnen.

Niels H. spiller til både gilde og bal, og kun en gang får man at vide, at det er de unge:

»Søndagen d 18 oktober, Karlene har været her og bestille Fader og Niels til Gilde«.

En anden gang er der tilsyneladende flere med:

»Søndagen den 26 Juli, Iaften skal jeg og Niels til Gilde (Fader skal med) til Jens Jensen Gaardmand den ny stue skal danses til«.

Nye funktioner for spillemanden begynder så småt at tegne sig, men i første omgang knyttet til en socialgruppe, der står over de almindelige bønder. Disse nye forlystelser er stedmæssigt knyttet til det lokale gods og de nærmeste byer. Fr. Pedersen spiller i 1835 den 18. januar til »En komedie« og det følgende år til endnu to komedier.

I 1854 spiller han d. 20-8: »Frøken Gjersdorf paa Serritslevgaard, 2 timers dans 4m«. Det er måske danseundervisning. Det er der måske også tale om i 1867, 31-3:

»Værtshusholder Hendriksen, Nørregade, Horsens, tre timers dans 1rd 1m 8sk«

I 1869 spiller han også på Stensballegård til 1 times dans, og året efter skriver han:

»10-11, 1869 til 8-2, 1870 på Danseskolen ved Dahl paa Haldrup mark, fortieneste for 20 gange 10 rd 5m 7sk«.

Både i 1871 og 1872 spiller han også til danseundervisning over en længere periode, og det har allerede på det tidspunkt været brugt at afslutte med et afdansningsbal, f.eks. i 1867 d. 27. feb:

»Afdansning for den dertil uddannede Ungdom, Stounberg 2rd«

Sidste gang han spiller til danseskole er i 1876:

»Danseskolens Afslutning, Haxthausen, 14 kr.«

Sidstnævnte har måske også omfattet musik til undervisningen tidligere, når man ser på indtjeningen.

Til disse mere borgerlige kulturelle forlystelser hører også H. C. Hansens spil til koncerter i 1846 i januar måned:

»Koncert og Bal i Stubbekøbing 2rd 3m«

»Wibergs Koncert paa Latinskolen i Nykøbing«.

Det tidligere omtalte skydegilde optræder hos H. C. Hansen i 1845 og et »Skydebael« hos Fr. Pedersen i 1870, sidstnævnte kan dog være fugleskydningsbal, da det holdes hos en danselærer og urmager Dahl i Haldrup.

Ellers indvarsles de nye tider med hensyn til festtraditionerne af »Bal paa Højskolen« hos Fr. Pedersen i 1856 -57. De økonomisk betonedede foreninger, der senere kommer til at betyde så meget på landet, repræsenteres første gang i 1863 hos Niels H., der skulle til »Landboforeningsbal i Frederiksborg og blæse«.

Aflønningen er flere steder berørt, men generelt kan det siges, at spille-mændene de fleste gange er blevet aflønnet ved en form for indsamling, eller måske med betaling for hver dans. Dette fremgår af regnskaberne »skæve« beløb, men det gælder kun for almuens egne gilder. Når H. C. Hansen spillede til koncert og bal i byerne, fik han et rundt beløb, og det samme gjaldt for Fr. Pedersen, når han spillede på Stensballegård, både til baller og til høst eller sletgilder.

Hvad angår undervisningen svarede indtjeningen på én elev på en dag til et børnegilde eller et andet mindre gilde. Det har således ikke været en af de helt store indtægtskilder, dertil er de også for spredte.

Fordelingen af spillejobs kan bedst ses hos Fr. Pedersen, men udover nogle særligt travle tider omkring høst og jul, så er hans spilleri jævnt fordelt over hele året.

Hvor meget spilleriet har betydet for den samlede økonomi er svært at afgøre, men for en mand som Krag sig udgjorde spilleriet ca. en fjerdedel af hans årsindtægt. Samtidig stiger hans indtjening som klog mand fra i hans unge dage at være på linie med spilleriet til efterhånden at udgøre halvdelen af hans samlede indtjening om året. H. C. Hansen tjente fra en trediedel til halvdelen på musikken.

De penge, man kunne tjene på musikken, kom man forholdsvis let til, og selvom indtjeningen pr. gang og sammenlagt pr. år har svinget meget, kan det have betydet en hel del for den samlede økonomi. Mest vel fordi det netop var rede penge i en tid, hvor man stadig havde en udstrakt naturalie-økonomi.

Det er kun hos Kirsten H., man får noget at vide om, hvordan man aftalte med musikeren. Niels H. blev gerne bestilt til at spille nogen tid i forvejen,

fra tre uger og ned til et par dage før, eller eventuelt samme dag. De mange folkelivsskildringer og spillemændshistorier fortæller gerne, at man gik til spillemanden, før man gik til præsten ved bryllupper, og at spillemanden i det hele taget kunne bestemme, hvornår man skulle holde gilder. Det er klart, at han havde så vigtig en funktion, at man måtte sikre sig hans medvirken, før man indbød gæster. Har der så været tale om en meget efterspurgt spillemænd, har man måttet vente.

De spillemænd, der også kunne fortælle historier og lave kunster ind imellem musikken, var specielt eftertragtede. Krag sig var en sådan fortæller: »Næ'r han forto'ld, de kløj ham gåt – han ku sår'n sætm fræ sæ«. Carl Niensens far var også en sådan god fortæller, der kunne klovne og trylle til ligemed.

1880–1900

I denne periode var de fleste spillemænd husmænd eller småhåndværkere. Mulighederne for at få mange spillejobs var blevet større, bl.a. fordi samfærdslen var blevet bedre. Man kunne nu rejse inden for større områder med de mange småbaner, der spredte sig over landet. Og der var nu også et behov for *flere* spillemænd hvert sted.

Den lille håndværker kunne lægge sit arbejde tilrette, så det kunne passes samtidig med spilleriet, og de små husmandsbrug kunne i det daglige nok passes af kone og børn. Poul Riis fra Mors og Anders Chr. Andersen fra Sdr. Vium hørte netop til denne kategori. De var begge meget flittige spillemænd og førte regnskaber over deres indtjening.

Gårdmændene kunne også spille, som f.eks. Didrik Nielsen på Møn, men omlægningerne i landbruget i tiden fordrede efterhånden fuldtidsarbejde på gården. Didrik spillede da heller ikke særlig tit, og der var ialtfald sket en nedtrapning fra hans unge dage, hvor han ligefrem byggede dansestue til sit stuehus.

Gårdmandssønner kunne godt spille i den tid, hvor de gik som karl ude eller hjemme, men den dag, de overtog gården, blev spilleriet ofte lagt på hylden og kun praktiseret for familien.

Oplæring som spillemænd kunne have mange forskellige forløb. Den dreng – for der er stadig kun tale om drenge – der havde en far, som spillede, har udover adgangen til et instrument også hørt musik i hjemmet og derved haft et bedre udgangspunkt end andre. Andre familiemedlemmer kunne også give den første undervisning, Didrik hjalp f.eks. sine nevøer tilrette. Flere gange skriver hans datter, Helene, at de »har været her at spille«,

Anders Christian Andersen (1865–1953), Nr. Vium, førte igennem årene nogle meget sirlige regnskaber med beløbsangivelserne i kode. I regnskaberne over indtjeningen ved musikken anføres også de udgifter, han havde til noder, instrumenter og især til strenge – i 1894 blev det f. eks. til 40 strenge! (Foto udlånt af stud. mag. Anders Christensen).

f.eks. om fættøren på 15 år: » og Madses Niels var her for at øve sig i musikken«. Helene prøver også selv, i 1877 skriver hun:

»Fasters Niels er her hver dag nu i Høsten, han har sin harmonika med, så nu skal jeg se at få spillet«.

Carl Nielsen fik sin første undervisning af sin far i violinspil, da han var 8, og han gik derefter hos den lokale skolelærer. De helt små drenge har måske fået deres første vejledning hos deres lærer, således også Svend Bendtsen, der gik hos en meget musikalsk lærer, der også ledte sangkor:

»Han var en meget fin musiker i sin tid, og jeg syntes at han næsten var fejlfri. Jeg kunne kun se en fejl ved ham og det var at han altid gik i fladbundede træsko« (33).

Timeundervisning eller undervisning en hel dag har også været en mulighed. A. C. Andersen har på første side i sin regnskabsbog, der starter i 1879, noteret, hvornår han modtog undervisning:

Aaret 1877 i November Måned, kom jeg i Musiklære hos Jens Chr. Viig.

Jeg var da 10 11/12 Aar gammel – I lære hos ham i ca 3 Aar. 100 kr. Aaret 1880-81 lærte jeg at blæse Kornet hos Jens Lindvig i Borris. Læretiden 4 a 5 Gange ca et Par Timer hver Gang – 10 kr.

Aaret 1881 kom jeg i Lære i Violin hos Oktsen Hansen, Tarm – Fra Mandag d. 17 Oktbr Formd. Til Tirsdag d. 18 Eftermd – d. 24 – 25 samme Tid. November fra Mandag d. 14 – Tirsdag d. 15 (samme tid) Do fra Mandag d 21 – Onsdag d 23 Kl 9 Formd. December Mandag d. 5 – Onsdag d. 7 kl 10 1/2. Derfor betalt 24 kr.«

Faktisk en læreform meget lig den Peder Helt Haahr's optegnelser viser, med korte ophold hos læremesteren. Timeundervisning eller dagsundervisning kunne senere følges op af længere ophold hos en spillemand. Niels Peder Nielsen f. 1866:

»Som dreng var NPN helt optaget af folk der spillede. Til dans sad han blot og stirrede på spillemændene. Da NPN var konfirmeret, kom han til Pederstrup, hvor han lærte at spille. NPN var ikke ret stor, og han tjente som »hjørre« hyrdedreng. Det var aftalt, at han skulle have fri om aftenen om vinteren. Om aftenen gik han over hos spillemand Anders Madsen. Han var spillemand og væver. Hans væven var bedre end hans spil. NPN gav ham 25 øre for en time. Han lærte noderne og at spille fløjte, trompet og violin. Faderen betalte omkostningerne. Da NPN havde gået hos Anders Madsen i to vintre, kom han til Grenå på musikskole hos musiker Peder Hansen. Der var 5 – 6 elever, som boede hos ham. P H var en fattig mand, og da NPN var med ude at spille til bal, indkasserede P H hele fortjenesten. Eleverne bestilte ikke andet end at spille dagen igennem i to måneder. Det var en stor oplevelse, for Peder Hansen var en langt dygtigere musiker end Anders Madsen«. (34).

P. Riis blev også først udlært lokalt og tog derefter til Grenå fra Mors for at lære hos musikdirektør Carl Møller. I 1880 har han følgende notater:

»Marts 29, Legestue i Veilby ved Grenaa 4
April 11, Barselgilde på Hotel Dagmar 2
April 18, Barselgilde i Hamelev
April 25, Legestue i Dolmer ved Grenaa
April 26, Gamle Gjæstgivergaard i Grenaa 2,60

Han har altså opholdt sig i en måned i Grenå for at lære at spille. Indtægten tyder på, at de har været flere til at dele udbyttet.

Både Riis og Bendtsen spiller i de første år på harmonika, men når de modtager undervisning, er det på violin og forskellige blæseinstrumenter. Harmonikaen kunne man selv lære sig at spille på, det er måske derfor, den

ikke regnes for et »rigtigt« instrument. Bendtsen fortsatte også med et ophold hos en lærer, måske den samme som ovenfor:

»Min videre uddannelse fik jeg hos musikdirektør C. Møller i Århus. Han var meget dygtig. En stor opmuntring for mig var det, at han stillede mig i udsigt, at jeg kunne få ansættelse i hans orkester som trompetist når jeg vilde blive hos ham et halvt år eller så, længere. Det kunne nu ikke lade sig gøre. Jeg skulle Hjem.«

Spillemandene kunne altså tage deres elever med ud at spille, og eventuelt på den måde få betaling som P. Hansen ovenfor, eller ligesom C. Møller lade eleverne få del i fortjenesten.

En måde at lære på var også blot at gå ud med en spillemand og hænge på, men en sådan læredreng har ikke altid kunnet gøre det ud for en »hel« spillemand. Helene skriver i 1882:

»Jørgen Jørgensen Kjeldby var Musikanter, den første og den sidste aften havde han kun en læredreng med, men om onsdagen Christoffer Hansens Hans Peter i Raabylille.«

Jeg har et par eksempler på, at drenge faktisk fik deres allerførste vejledning af deres syngende mødre. Carl Nielsen:

»I en alder af henvend seks år fik jeg mæslinger. Min far var meget borte i den tid, og da jeg sikkert har kedet mig stærkt ved at ligge i sengen, lånte mor mig en trekvart-violin, som hang på væggen, og sagde, at jeg kunne jo prøve at spille på den. Når hun så var færdig med sit værste slæb, satte hun sig i nærheden af sengen med et lappe- eller stoppearbejde og sang nogle melodier for mig, som jeg så skulle prøve at finde på violinen. Hun havde en ikke stor, men dog klar og fastliggende stemme, og når jeg spillede falsk, sagde hun: »Nej, hør nu rigtigt efter«, og så prøvede vi igen Hendes øre var fint og sikkert overfor tonerne, og jeg lærte virkelig at spille et par melodier, til min far kom hjem. Han sagde ikke et ord, da jeg havde spillet dem for ham, men han tog violinen, stemte den og rakte mig den igen.«

Jacob Bugge, f. 1883, havde besvær med at stemme violinen:

»Det skulle du lære dig selv, sagde far, og det fik jeg i grunden hurtigt lært . . . Da jeg kunne stemme violinen ren, begyndte jeg at øve mig på violinen til en af sangene vi sang i skolen, mor var god til at synge og hun rettede mig hvor en tone var forkert, for jeg havde ingen kendskab til noder, men det varede ikke længe før jeg kunne spille mange melodier efter gehør.«

Som ti-årig kom han ud at tjene og måtte lade musikken ligge.

»Den 1 November 1896 kom jeg hjem og blev karl derhjemme nu var jeg 13 år og nu var hyrdelivet forbi, og nu kunne jeg tage fat på musikken igen, hvad jeg gjorde flittig i min fritid«.

Han får en rigtig violin af en onkel, og en anden slægtning, der er musiker, råder ham:

»Du skal lære at spille efter noder, nu låner jeg dig en violinskole den skal du rette dig efter fra først til sidst, for du har mange unoder, og dem skal du have lagt af . . . Slægtningen sendte mig violinskolen og skrev »velbekomme min dreng, noder er tørre at få ned«, men jeg fik dem ned, men unoderne var de værste at få bugt med.«

Nogen videregående musikuddannelse har været svær at få for de unge på landet. Militæruddannelsen kunne som for Carl Nielsen være springbræt til en videre musikerkarriere, og mange kunne ialtfald i deres soldatertid få udbygget kendskabet til anden musik. Det var almindeligt, at regimentsmusikerne gik sammen i deres fritid for at spille f.eks. Wiener-Klassik. Godfred Olesen f. 1860:

»A spel'et violin, å da a kom ind væ garden, tøjke mi oberst te a spelt så møj skjønt, å a fik musiktime hos æ regiments musikere. De ku osse andet en' spel å horn« (35).

Helene skriver flere gange om en lokal musiker, som Didrik spillede sammen med, og som selv havde elever:

»Søn d. 21de i Middagsstunden var Musiker Jens Hansen her at sige far-vel«. . »Onsdag den 24de August rejste Jens Hansen til Kjøbenhavn for at lære Musikken til Gavns, hans Ønske er at komme til at spille ved det Kongelige Theater.«

»Henimod Aften (d. 4-10) kom Musikker Jens Hansen. Han kom fra Kjøbenhavn i Løverdags, spillede til Skyttebal og skal spille til et Bryllup eller to hvis han bliver så længe hjemme, saa han kan tjene til mere end Rejsen.«

Hvornår drengene kunne begynde at spille alene var mere et spørgsmål om deres evner end alder. Carl Nielsen og hans ældre broder, Sophus, begyndte da de var 10 og 14 år.

»Når far selv var optaget af at spille med sine medarbejdere ved gilder, sendte han – da vi var kommet så vidt – af og til Sophus og mig til andre steder, hvor de også skulle have dans og musik«.

Bendtsen startede også som tiårig, men godt nok kun til en afslutningsfest for børnene i en skole, – han spillede harmonika. Konfirmationsalderen har nok være den almindeligste at starte i.

I denne del af det 19. århundrede kom en ny stor gruppe af spillemuligheder frem. Hvor festerne tidligere fortrinsvis var knyttet til familiebegivenheder eller var grundfæstet i de gamle laug, kommer der nu en mængde nye sammenslutninger og foreninger, der rekrutterer medlemmer på tværs af slægtsbånd og stilling i samfundet. De mange foreninger genoptager, eller viderefører mange af de gamle traditionelle fester, men nu i større målestok med flere deltagere. Nye større bygninger i form af forsamlingshuse og andre festsale gør det muligt at have flere deltagere, men de fordrer også flere musikere eller ialtfald kraftigere musikstyrke for at overdøve danserne.

Spillemændene bidrager selv til de større fester ved at gå sammen om et telt, de så lejer ud samtidig med deres engagement. På den måde kan også familiefesterne blive større.

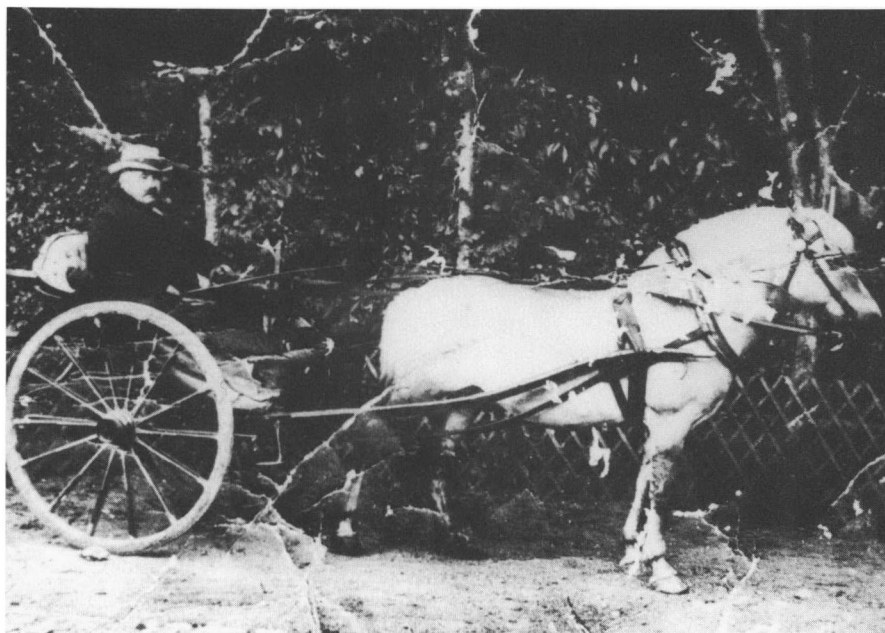
Bryllupperne er stadig nogle af de mest indbringende fester for spillemændene, og flere steder, f.eks. i Vestjylland, holdes de efter de gamle traditioner. F.eks. skriver Bendtsen, at musikken til kirken var to trompeter og et tenorhorn, og han fortæller:

»Ved bryllupper skulle vi spille til kirken og hjem igen derefter skulle vi have noget at spise, thi vi skulle jo spille igen over bordene. Det skulle virke som en behagelig underholdning for gæsterne, men om det altid virkede efter hensigten er en anden sag.

Når vi var færdige med at spille ved bordet, kom en af opvarterne frem med en tallerken og fortalte en meget sørgelig historie om musikerne, – en havde tabt buen til violinen, en anden havde fået trompeten fast i halsen osv. – men pengene ville klare problemet. Og så blev tallerkenen sendt rundt til indsamling, og sagde opvarteren: »Dersom ikke den kommer tilbage fyldt til randen og helst med top på, bliver der absolut ikke dans i aften«, og det var omtrent ensbetydende med at brudefolkene ikke var rigtig gift. Indsamlingen gav fra 10 til 20 kr.«

De to regnskaber, jeg har, viser imidlertid, at spillemanden må have aftalt prisen inden, der er altid tale om runde beløb, men værten har måske rundet op. Iøvrigt er ovennævnte beretning forbavsende lig den 100 år ældre af Blicher.

Barselgilder holdes stadig, men er meget spredte og kaldes blot »Barsel«. I regnskaberne optræder også nogle få gange et »Fødselsgilde«, der må dække samme fest.

Poul Riis fra Mors (1860–1932) var en flittigt benyttet spillemand, samtidig med at han var husmand og murer. Spillemændene kom omkring med hest og vogn som Riis, eller de gik fra sted til sted. De mange nye småbaner kom efterhånden til at betyde, at spillemandens aktionsradius blev udvidet væsentligt. (Foto udlånt af stud. mag. Anders Christensen).

At fejre fødselsdage er en ny form for fest, der begynder i slutningen af det 19. århundrede. Hos Riis starter fødselsdagsgilderne fra 1874, men hos A. C. Andersen først fra 1894 med ét enkelt, og først regelmæssigt fra 1901 og fremefter. Fødselsdagsgilderne er altså meget sparsomme, men der kan skjule sig nogle under betegnelsen »Børnegilde« eller »Børnebal«.

Gilder ved livets højtider, hvortil der bruges musik, udvides fra 1880'erne med sølvbryllupperne. I det 20. århundrede overtager disse efterhånden brylluppernes rolle som spillemandens vigtigste indtægtskilde. De første sølvbryllupper noteres hos A. C. Andersen fra 1881, hos Fr. Pedersen fra året efter og hos Riis fra 1889. Sidstnævnte har også et guld-bryllup i 1898.

Årstidens fester får et nyt tilskud med foreningerne, men ellers er meget ved det gamle. På Møn fungerer de gamle bydelaug endnu, – har de mistet deres oprindelige indhold af økonomisk karakter, har de ialtfald bevaret en karakter af festlaug.

De gamle, de unge og børnene har stadig laug, og deres vigtigste funktion er at arrangere jule- og fastelavns-gilder. Helene skriver i 1881, lørdag den 19. november, at bykarlene har været og bestilt laug hos dem til fjerde juledag. Året efter holdes det hos naboen, Jens Jensen, tredje juledag:

»Til aften kom Fader med Violinen. Der var ikke over en snes unge, men der blev dog ikke dandset saa lidt.«

Riis spiller hvert år til julegilder indtil 1908, ialt 54 gange. Til gengæld begynder han at spille til »Juletræ«. De første er i julen 1885–86, den 28 december og den 3 januar:

»Borger og Håndværkerforeningen Nykjøbing, Bal m. Juletræ, 8 kr«

»Handels og Contorist foren. Nykjøbing, Bal m. Juletræ, 8 kr.«

Disse juletræs-fester vender stadig tilbage for at blive helt faste efter århundredskiftet. Det er i starten foreninger i Nykøbing og siden skolerne, der holder juletræ for børnene; efterhånden kommer også flere foreninger til, f.eks. afholdsforeninger. Noget af det sidste Riis spiller til på sine gamle dage er netop juletræs-festerne.

A. C. Andersen spiller til virkelig mange julegilder igennem årene; hans gilder starter allerede nogle dage før jul og vedvarer til Kyndelmisse. Han spiller til juletræ først i firserne hos de to samme mænd, den ene kan være lærer, da han bor i Fiskbæk skole. Men derefter går der tyve år, før han spiller til et enkelt juletræ igen, og derefter bliver det også kun til nogle få gange. Man må have bibeholdt den gamle betegnelse »Julegilde«, selvom man har indført juletræet på hans egn.

Fastelavnsfestlighederne er stadig talrige, og Didrik deltager flittigt. Helene skriver i 1877, torsdag d. 1 februar:

»I torsdags aften var Jens Jensen og Jens Peter og Jens Poulsen her. De to sidste skal spille tillige med Fader i Borre Fastelavns tirsdag, den aften skal Borre Ungdom have Fastelavn hos Høker Jens Larsen.«

Men allerede om torsdagen d. 15. spiller faderen bas i Ålebæk til fastelavn, mens Helene selv er til fastelavn på skolen. Og så kommer den omtalte dag d. 20. februar:

»I Tirsdags var alle vore i Borre at se karlene ride fastelavn på en kjæp. Fader spillede for dem om aftenen.«

Dagen efter har skolebørnene laug hos Didriks.

I 1880 skriver Helene den 8. februar på fastelavns søndag:

»Hanne, Fader og Niels Madsen var hos Lars Pedersen i Mannemarket til Visit, de to sidste for at spille. Jeg var til de gamles Fastelavn hos Christoffer Larsens.«

Mod århundredets slutning holdtes flere og flere arbejdsgilder i foreningsregi i forsamlingshusene. Men en høstfest som tak for udført arbejde kunne dog stadig holdes som her på godset Gjeddesdal i Tune Herred. De to spillemænd sidder foran dannebrogslagene til højre. (Foto på Greve Lokalhistoriske Arkiv).

»Fastelavnskarlene kom henimod kl. 2 (d. 11). Forkarle var Christen og Christoffer Larsens Carl. Musikere Jens Hansen og Mads Jakobsen. Da de havde sunget dansede Christen med mig og Carl med Line, Vals og Polka.«

I 1881 fremgår det, at der dances og holdes gilde onsdag, torsdag, fredag og lørdag. Året efter holdes fastelavnen hos Didrik, bestilt en måned før af to karle. De gamle holder gilde fastelavns søndag, mens de unge også dér drager rundt fra gård til gård og bliver beværtet og får en svingom. På Møn rider man på en kæp som en del af løjerne.

På Mors spiller Riis i 1884 d. 24. februar: »Jens Chr. Kakkalborg Redsted, Parredbal og Ridt til at slaa Katten.« Og dagen efter i Nykøbing: »Muciseret igjennem Gaden med Fastelavnsbaaden for Bombebørn.« Både

Riis og A. C. Andersen begynder at spille til »Maskeballer« i byerne fra 80'erne og frem; disse holdes også i fastelavnstiden.

Af andre årstidsgilder spiller Riis til påskekilde i 1877, og samme år skriver Helene: »Fader og Jens Jensens Jens-Peter var i Borre at spille til Påskelav«. Når Riis i 1895 spiller til »Mairidning i Galtrup« og i 1897 til »Sommer i by« og de to følgende år til sommerridning, kan der være tale om en genoplivning af en gammel tradition. Det sker dog i den lille by Tæbring, og traditionen kan selvfølgelig også være ubrudt.

Hvor det tidligere har været en sjældenhed at danse udendørs, så bliver det meget populært i 80'erne og fremefter. Riis spiller til mange udflugter, og i 1885 spiller han om sommeren »i skoven« ti gange i løbet af juni, juli og august, åbenbart et fast engagement ved en estrade. Han spiller også senere til plantageballer.

A. C. Andersen spiller ligeledes til udflugter eller »Engture«, – skovene var noget sparsomme på de kanter. Didrik Nielsen spiller for friskolebørnene under deres udflugt til Klinten i 1881. En anden udendørs sommerfest, der kommer frem i slutningen af det 19. århundrede, er »Grundlovsfesten«. Riis spiller fra 1884 til 1905 til 13 sådanne fester, A. C. Andersen spiller til 23 fra 1882 til 1931. Allersidst skal nævnes et »Mortensgilde« hos Riis i 1884.

Af arbejdsgilderne eksisterer der stadig nogle stykker, høstgilderne holdes stadig på landet. Helene skriver i 1877:

»I Søndags var Christian og jeg til Høstbal i et i Borre opstillet telt Fader var med at spille«.

»Lørdag den 9 sept, (1882) Lørdag aften var Fader og Line og Hanne til Høstgilde hos Niels Hansens, Fader spillede.«

Og søndag d. 29 oktober samme år:

»Men om eftermiddagen havde vi en del fremmede, Høstgilde kaldte vi det, det var mest unge, Jens Jensens Rasmus spillede noget på violin og Fasters Niels noget på Harmonika.«

Hos Riis skifter betegnelsen fra »Høstgilde« til »Høstfest« i løbet af 1880'erne. Det er dog ikke kun navnet, der skifter, det samme gælder indholdet. I løbet af firserne begynder de mange nye foreninger at holde høstfester for deres medlemmer, og antallet af høstfester, der i regnskaberne er tilknyttet personnavne, går tilbage. Høstfesten er – fra at være en tak for udført arbejde – blevet en årstidsfest for folk, som måske nok stadig har tilknytning til landbruget, men hvor det ikke er dét, der bestemmer, om de deltager. Riis spiller til »Hingstegilder« i to perioder, først fra 1888 til -95, og igen fra 1911 til -14, ialt dog kun ti gange.

»Gilde som hingstens ejer gør for sine kunder den dag, han får betaling, eller ved en senere lejlighed. Hingstegildet kendes fra nutiden fra det yderste Nordmors og fra Torp ved Karby på øens vestland.«

I 1874 spiller Riis til et »Plougegilde«. Dette gilde blev holdt af husmændene for den gårdmand, der havde pløjet deres jordlodder. De færreste husmænd havde heste til at trække ploven, og pløjningen indgik i den aftale om arbejdsydelse, der eksisterede imellem en gårdmand og den husmand, der hjalp til på gården ved forskellige lejligheder.

Riis spiller også til noget, han kalder »Opskiver«, i 1873, -74, -75 og 1881. Der må være tale om det, der andre steder bl.a. kaldes »Opskør«. Opskør var et gilde, der fandt sted den dag, man havde fået høstet det sidste korn – man havde fået opskåret. Gildet, der normalt kun var for gårdens folk, var en forløber for det egentlige høstgilde. Datoerne for disse gilder svinger noget, men viser klart, at de er holdt i forbindelse med høsten – 21 sept., 10 okt., 28. og 31 aug. og 4 sept. samme år, og 20 sept. i 1881 som det sidste. Der er således en del gamle traditionelle gilder i brug på Mors, samtidig med de mange nye former for fester. Et sidste arbejdsgilde er »Resgildet«, som Riis kalder det, eller »Byggegildet«, som det kaldes i Vestjylland.

Af økonomisk karakter er der endelig markeder og dyrskuer. Riis starter allerede med at spille til marked i 1876, mens han spiller på harmonika, og fortsætter indtil 1905 – ialt 157 markeder. A. C. Andersen spiller også til en del, fra 1883 til 1910 – ialt 91. Hos de to nævnes gerne navnet på en kro, et hotel eller lignende, hvor selve dansen er foregået, der er altså ikke blevet danset udendørs.

Dyrskuerne kommer først efter, at andelsbevægelsen er slået igennem, og man begynder at gøre noget ud af avlsarbejdet med hensyn til husdyrene. Riis spiller til dyrskue i 1882, og fra 1885 til -93, A. C. Andersen derimod starter først i 1887, men spiller så fast til dyrskuer resten af sin tid, 57 på 47 år.

Gilderne, der alene henvender sig til ungdommen, eksisterer fortsat, og i større og større grad uden den sociale kontrol, der herskede i ungdoms-laugene. Disse laug kunne dog stadig være i funktion som på Møn, hvor de først og fremmest arrangerede jule- og fastelavnsgilder. På Møn eksisterede børnenes laug også stadig. Børnene bestilte f.eks. fastelavn hos Didrik i 1877. Gildet gik på omgang imellem gårdmændene, og børnene dansede til kl. 5 om morgenen. Børnene havde også dans i forbindelse med skolen; ved friskolens udflugt til Klinten var Didrik med for at spille. Svend Bendt-

sens debut var også til et bal i skolen, hvor børnene betalte og fik dans, musik, en bolle og en mjøddram.

A. C. Andersen spiller til et børnegilde 4. juledag 1879, og et børnebal 1. juledag 1882, men ellers ikke for børn. Riis har lidt flere notater om fester for børn, i 1875 spiller han d. 10. jan. til børnegilde, i 1876 til »Børneforsamling« d. 10. jan. og d. 27. feb. Den 9. jan. 1881 spiller han til »Børnebal« og i 1883 ligeledes, men denne gang på hotellet i Nykøbing.

Nogle af disse børneballer kan som nævnt være fødselsdage, men børnene har danset alligevel. Det har været almindeligt, at et bal startede for børnene om eftermiddagen eller først på aftenen, og at de så veg gulvet, når de voksne kom.

»Jeg kom og begyndte at spille for børnene kl. 2 1/2 og hen sidst på eftermiddagen kom der gamle folk og lidt senere de unge. Det blev en noget anstrængende historie, den varede fra 2 1/2 eftermiddag, til godt 7 om morgenen.« (36).

Hos Riis finder man den største variation i fester for de unge, og de gamle med for den sags skyld. Den almindeligste benævnelse er hos ham »Ungdomsforsamling«, nogle gange blot »Forsamling«, som *kan* dække over dans også for gifte og ældre folk. Disse ungforsamlinger er ved siden af hans spil til bryllupper og markerer de vigtigste både i antal og indtjening, og de vedvarer, indtil han må stoppe på grund af sygdom i 1924. Ved siden af disse nævner han »Unggilde« fra 90'erne og frem og desuden »Parredbal«, men kun indtil 1887.

»Tit holdtes der parrebal, hvor der betaltes 1 specie (4 kr) for parret, og derfor fik de spise og drikke hele natten.« (37).

I 90'erne spiller Riis blot for »Unge«, måske en forkortning af ungforsamling eller unggilde. Han spiller til et enkelt »Pigebal« i 1903 og til nogle »Gårdskarleballe« inden århundredskiftet. »Parredballerne« dukker op igen efter århundredskiftet. »Legestue« figurerer kun i 1880'erne, men betegnelsen »Gilde« og »Dans« bruges spredt over hele perioden.

Riis spiller jævnligt til offentlig dans på kroer og hoteller og senere i forsamlingshuse. En sidste form for fest med dans er »Kaffebal« og »Chokoladegilde« eller »-bal«. Chokoladeballerne slutter i 1888, men kaffeballerne, der er de talrigeste, slutter omkring århundredskiftet.

»Efter at kaffen havde vundet almindelig indpas her i landet (o. 1820) blev denne drik mer og mer benyttet ved gildesammenkomster. I Haringeegnen i Midtthy ophørte legestuerne o. 1854 men lang tid før var det blevet skik at holde kaffebal i stedet, hvilket ansås for langt finere. Man kunne også kalde det parbal. Karlen tog sin pige med og betalte for

begge. Man fik kaffe med brød et par gange, og karlene skillingede gerne sammen til en flaske rom. Pigerne mødte i træsko og havde små sko med. Karlene brugte halvstøvler under benklæderne. Undertiden levere de værten tobak og lys. Ballet holdtes gerne, hvor der var voksne børn i hjemmet. Der deltog 12–14 par i morskaben, der dansedes hele natten.«

A. C. Andersen spiller ikke til noget, der helt bestemt kan siges kun at være for de unge ugifte. Han spiller til nogle få af de omtalte »Bindgilder« i 80'erne og ligeledes til nogle få »Parbal«. Han spiller til gengæld mange gange til »Dans« tidligt i perioden og »Gilder« i den seneste del af denne. De baller, han spiller til, er hos private og som offentlig dans i kro, hotel og forsamlingshus. Chokoladegilderne optræder også i hans regnskaber i den tidlige del før århundredskiftet, og vender tilbage med nogle få efter første verdenskrig.

Spillemandene får imod århundredets slutning stadig flere steder at spille. For de to, der fører regnskab, gælder det, at de begge dækker både land- og bydistrikter. I tilknytning til byerne spiller de f.eks. til teater, koncert og dans, men disse forlystelser af borgerlig karakter breder sig også til landet. Helene skriver om både koncerter, danseskole og dilettant. 1876:

»I Søndags, inden vi gik var Johannes Carstensen her, Fader skal med ham at spille til afdansningsbal i Østermark anden juledag.«

»Om aftenen (1878) var Fader og Line og Hanne og Christen og jeg til afdansningsbal. Fader var med at spille, kl. var 5 om morgenen, da Hanne og Line og jeg kom hjem. Der var fæl mange og der var ingen telt.«

»Nytårsdag (1880) var Fader på skovauktion. Om aftenen spillede han til Danse lære i Borre . . . Onsdag d. 14de om aftenen var Musikker Jens Hansen Nørreby her. Fader spillede i stedet for ham til danselære i Borre søndag aften . . . Søndag d. 25. januar var Musikker Hans Peter Mathiassen her noget. Om aftenen var Fader i Borre at spille til Afdansningsbal«.

Didrik spiller også til dilettant, 1877 søndag d. 18. november:

»Fader var med skuespillerne i Hjertebjerg for at spille, men der kom ingen.«

Skuespillerne optræder rundt omkring i storstuerne. I 1880, også i november, hos naboen Jens Jensen:

»Dilletanterne var der, og det var nok mest for deres skyld der var fremmede, ikke så mange men dog dands. Fader og Jens Hansen spillede.«

Blandt de nyere spillemuligheder omkring århundredskiftet var de mange arrangementer i forsamlingshusene. Her ses musiker Peter Jensen, Karlslunde, sammen med aktørerne i forestillingen »Min egen dreng« opført ca. 1909 i »Enighedsløst« i Karlslunde, Tune herred. (Foto på Greve Lokalhistoriske Arkiv).

Nogle enkelte koncerter fortæller hun også om, familien er medlem af højskoleforeningen på Rødkilde, 29. feb. 1880:

»Der var Concert i Forsamlingshuset for Højskoleforeningens medlemmer, begyndte kl 6 derefter Dans til kl 2. Kostede 75 øre for hver . . der var 12 Musikantere.«

Går man tilbage til Vestjylland, har A. C. Andersen også spillet i de samme sammenhænge. Afdansningsballer og koncerter er dog meget få og spredte, dilettant og teater er en smule hyppigere, men hovedparten er foregået i Ringkøbing eller Videbæk.

Riis spiller til nogle afdansningsballer, de første i 1882, men tilsyneladende ikke til egentlig danseundervisning. Ligeledes spiller han til dilettant fra samme tidspunkt, det er oftest i Nykøbing, hvor han nævner en dramatisk forening i 1885. Der er ligeledes en danselærer Vendt, som jævnlig nævnes ved afdansningsballerne. Riis spiller dog ikke kun til »rigtig«

teater, men også til cirkus, ved en karrusel, og i 1885: »Spillet i trylleteater for Max Alexander«. Fra firserne spiller han også jævnlig til »Koncert og Assamblé« f.eks. i Nykøbing i foreningen »Harmonien«, der sikkert er en musikforening.

Regnskabsbøgerne oplyser, hvornår foreningsdannelsen finder sted på land og i by. De mange foreninger kan deles op i grupper efter deres formål, foreningerne, der startede med skyttebevægelsen efter tabet af Sønderjylland i 1864, de mange andelsforeninger, der var af økonomisk karakter, de kulturelt uddannende foreninger, der udsprang af de fag, man havde på højskolerne, de foreninger der i byerne overtog de gamle håndværkslaugs medlemmer i en ny organisation, hvor det var det selskabelige, der var i højsædet, og til slut de politiske foreninger, der i provisorieårene kæmpede indbyrdes.

Skytteforeningerne blev stiftet som en reaktion mod nederlaget til Tyskland i 1864. Man så fra politisk side en interesse i, at der rundt omkring i landet var våbenføre mænd, og støttede sagen. I mine kilder dukker skytteforeninger og våbenbrødre først op i 1880'erne, hvor de holder baller og fester. Men det var ikke kun hertil, man brugte spillemanden. Riis skriver flere gange, at han har fulgt skytterne, når de marcherede til skydepladsen og hjem igen. Musikken har sikkert været nationale sange og marcher. Efterhånden vokser gymnastikken frem bag skytteforeningerne, den udsprang af eksercitsen og fik efterhånden en selvstændig rolle. Det bliver fra 90'erne almindeligt med en opvisning og fest om foråret for gymnasterne, og med en præmieskydning med bal bagefter for skytterne om sommeren.

Baller og fester i forbindelse med andelsforeningerne kommer først i slutningen af århundredet. Riis har sit første mejeribal i 1899. Til denne kategori kan også henregnes husflidsudstilling og -bal hos Andersen i 1895, Riis dog først efter århundredskiftet, det samme gælder brugsforeningsbal og husmandsforeningsbal.

De økonomisk betonedede foreninger i byerne er talrige hos spillemandene. I byerne kom der i stedet for de nedlagte håndværkerlaug foreninger, der knyttede f.eks. hele håndværkerstanden, borgerstanden og arbejderstanden sammen. Riis spiller til baller for håndværkerforeningen fra 1885, Andersen nogle år efter. Disse foreninger udvides efterhånden til at hedde Håndværks- og Industriforeningen. I Nykøbing var der allerede fra 1883 en forening for handels- og kontorfunktionærer, som holdt mange fester. Efter århundredskiftet dukker også nogle arbejderballer og -udflugter op. Borgerskabet dannede også foreninger i denne periode. Riis har som nogle af de første foreninger i Nykøbing f.eks. foreningerne »Fremtiden« og »Enigheden«.

Andersen har også fra slutningen af 80'erne både borgerballer og borgerforeningsballer. Borgerkabets gilder er dels gamle traditionelle som fugleskydningen i Ringkøbing og Herning, dels nyoprettede frimurerloger og oddfellowloger. Begge spillemænd spiller til baller og stiftelsesfester for den form for foreninger.

Til de mere moralsk betonedede foreninger hører Good Templar – afholdsloger – i Ringkøbing i 1887 og i Nykøbing 1899. Afholdsforeningerne holder mange baller for at trække de unge til, og de starter også på landet midt i 80'erne.

Kulturelt orienterede foreninger med behov for musik kommer på samme tid i form af sangforeninger, der holder sangfester og store udendørs sangstævner om sommeren.

De politiske arrangementer har ikke været så mange, Riis spiller til et »Høire møde« i 1885, noget han kalder »Socialfest« i 1897 og fra 1899 flere gange for »Social Demokraterne«. Sidstnævnte spiller A. C. Andersen også for i 1896, men ellers ikke til noget politisk.

Der er selvfølgelig en række arrangementer, der falder udenfor disse kategorier, eller som er svære at placere. Generelt kan det siges om alle de nævnte foreninger, at de ikke kun holdt baller og fester som nævnt her, men også en lang række af de tidligere omtalte fester, f.eks. årstidsfesterne. De fleste af disse foreninger holdt juletræ, fastelavnsfester og maskerader. Der blev holdt sommerfester og udflugter med dans, og foreningerne deltog også ved livets højtider, begravelser og vel især sølvbryllupper, som det stadig er i brug i dag.

Nogle af de arrangementer, der er faldet udenfor her, er f.eks. enkeltstående fester, som jubilæer, kongehusets mærkedage, stavnsbåndsfest, genforeningsfest, indvielser af jernbaner, broer osv. Desuden spil til basarer og tombolaåbninger, som nok også har været arrangeret af diverse foreninger.

Aflønningsformen kunne stadig være indsamling, hvilket ses af de »skæve« beløb. Det bliver efterhånden almindeligt med en fast takst for visse ting, og f.eks. begynder Fr. Pedersen at få 6 kr., hver gang han spiller til karle- og pigeballer fra 1875 og frem. De to regnskaber siger ikke noget om indtjeningen på spilleriet i forhold til den samlede økonomi. Andersen fører dog en udgiftsbog, og sammenligninger med indtjeningen viser, at musikken langt overgår udgifterne på personlige ting. Hertil regner han dels udgifterne ved spilleriet i form af noder og instrumenter, men også rejser – han kører en del med tog og dagvogn – og dels udgifter til hans egen og familiens beklædning, bøger, tobak og fortæring, når han er ude at spille. Udover hans indtjening ved at spille skal han også have haft mange elever, der

Efterhånden som salene og de dansendes antal blev større, kunne en enkelt spillemand ikke længere høres. Spillemændene fandt derfor ofte sammen i regulære orkestre med blandet instrumentering, som her i orkestret Harmonia fra Aagaard 1911. (Foto på Nationalmuseet).

dog ikke er ført ind i denne bog. Den gennemsnitlige indtjening pr. spillegang er nogenlunde stabil, men antallet pr. år svinger meget. Andersen spiller fra 10 det første år til 54 gange i 1894, Riis når op på 83 gange i 1885.

Spilleindtægten har absolut betydet noget for den samlede økonomi:

»Almindelig dansemusik har jeg egentlig ikke været glad for at spille, det var nærmest for pengene jeg gjorde det.«

»Omkring 95-96 var betalingen for musik til et bal 5 kr, jeg blev engang bedt hen og spille ved et bal, betaling som de andre 2, ja men hvad skal di have, 3 kr nej, jeg vil ikke gøre nar ad min egen musik, men jeg vil spille gratis, det ville de dog ikke, vi fik hver 5 kr, det steg dog hurtigt til 10 kr.« (38).

Med »Spillemandspenge« forstår Bendtsen indsamlede penge:

»Det meste jeg har fået ind i spillemandspenge er 52 kr, to dage efter fik

jeg 48 kr det var 100 kr for 2 aftner, det var mange penge, for disse penge kunde jeg bedække min nøgne krop, lige fra skjorte til hat og stok og overfrakke.«

I den sidste del af århundredet kommer der helt klart nogle negative holdninger frem overfor spillemandsfaget. Flere spillemænd erindrer, hvorledes deres far forbød dem at spille. Svend Bendtsen måtte f.eks. kun få en harmonika, den blev ikke regnet som et rigtigt spillemandsinstrument, men en violin måtte han ikke få:

»Jeg måtte nu ikke komme til at spille for min fader, nej, hans søn skulle ikke ofres på drikkeriets alter.«

Han *fik* lov tilsidst, men var selv afholdsmand og skriver meget om musikernes drikkeri.

Godfred Olesen (1860–1954) fortæller:

»Så håd a møj mer u af a spell o mi fars violin. A mått hejsen it klimpre for møj, far ku it mæet. »Do ka tidsnok blie fordrukken« sae han å tog æ violin frå mæ. A måt list mæ te å spel o'en.« (39).

Det var altså især, fordi spillemænd blev betragtet som mere fordrukne end andre, men hvilke andre – gårdmændene måske?

Mads Dalsgaard, f. 1873 i Skals, blev selv landmand og spillede kun i den nærmeste omegn, men han fortæller, at både faderen og bedstefaderen var spillemænd. Faderen fik et godt arbejde og ville ikke, at sønnen skulle begynde at spille, da han selv var holdt op:

»Men da skete det, som jeg græd over mange gange jeg måtte ikke lære at spille, uagtet min største lyst var dertil. Omsider fik jeg lov at bruge violinen mod, at jeg selv sørgede for vedligeholdelsen af strenge. Men det allerværste var, min fader ville ikke lære mig noderne og forbød mig strengt at lære noderne på anden måde, da, som han sagde, spillemands håndteringen var et dårligt erhverv, som kan føre dårlighed og udskejelser med sig og bliver betalt alt for ringe.« (40).

Med de religiøse vækkelser i denne periode, og især med Indre Mission, blev musik og dans anset som syndigt, og en og anden spillemand, der blev vakt, hængte violinen væk.

»Niels Jørgen Hornebo boede i Espe sogn, tæt ved Høsthåb. Han byggede orgler, både stueorgler og kirkeorgler. Han havde været musikanter i sine yngre dage. Men så blev han gudsfrygtig, og så mente han, at fanden sad i violinen, og så ville han ikke have mere med det at gøre. Han døde i 1890'erne.« (41).

Selvom der kendes eksempler fra Danmark på vækkelsernes fordømmelse af dansen og musikken, kan det dog ikke sammenlignes med det samme fænomen i de øvrige nordiske lande. Her var det almindeligt, at både instrumenter og nodesamlinger blev ødelagt, når en spillemand eller hans kone blev vakt. Vækkelserne havde dog også her i landet en stor indflydelse og stod også bag det dårlige ry, som harmonikaen fik. I hele Norden blev danselokalerne større, og violinerne blev erstattet af harmonikaer. De større forsamlinger af unge var ikke underlagt den sociale kontrol, der havde eksisteret i de unges laug i landsbyerne, og drikkeri og slagsmål blev vanlig kost ved ballerne. Harmonikaen blev synonym med disse ugudelige laster og derfor skydeskive for afholdsfolks og religiøst vakte folks forargelse.

Ved århundredskiftet var der to modsatrettede interesser, der i høj grad skulle få betydning for videreførelsen af musik og festtraditioner op i det 20. århundrede. Som nævnt var der en moralsk/religiøs modvilje mod baller og gilder med musik og dans, især når det var unge mennesker, der her kunne mødes uden forældrekontrol. Men samtidig var der også en stadig voksende interesse både fra borgerskabets og den nye selvbevidste gårdmandsklasses side for at vedligeholde eller ligefrem genoplive almuetraditioner af alle slags.

Den musik, der således havde haft en klart defineret brugs-funktion, tilføjedes nu nye ideologiske værdier og blev optaget i helt andre miljøer og sociale sammenhænge – den bliver et identitetsskabende symbol, der institutionaliseres til en ny tradition. – Og dén historie er nok så spændende!

Noter:

Forkortelser: IEF: Institut for europæisk folkelivsforskning. NEU: Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. DFS: Dansk Folkemindesamling.

1 Denne artikel repræsenterer ca. en fjerdedel af en magisterafhandling på Institut for europæisk folkelivsforskning med titlen: Funktionelle og ideologiske anvendelser af folkemusikken i det 19. og 20. århundrede – Analyse af et kulturelement i forandring. 1983. 2 Vedrørende skrivekunderskaber se f.eks. indledningen til »Bondedagbøger, kilder til dagliglivets historie« red. K. Schousboe, 1980. 3 Thrane, C. »Fra hofviolonernes tid« 1908. Heri oplysninger om stadsmusikanten. 4 Grüner Nielsen, H. »Vore ældste folkedanse« 1917. 5 Dagbogen opbevares på IEF og er behandlet i sin helhed i en magisterafhandling samme sted af Lisbeth Holtse. 6 Dagbogen opbevares på Værløse Museum og er blevet publiceret i Folk og Kultur 1983. Jeg har anvendt en ældre udskrift, der findes på IEF. 7 Dagbogen opbevares på IEF og består af sammenskrevne notater foretaget af Aage Kampp. Dagbogen er behandlet i P. Balle-Petersen: »Gården, slægten og naboerne« i Folk og Kultur 1980. 8 Dette og de tre følgende regnskaber opbevares hos slægtninge til spillemændene. Jeg har benyttet kopier heraf, der venligt er udlånt til mig af stud. mag. Anders Christensen. 9 Hansen, H. P. Kloge Folk II, 1925. 10 Kjær Jensen, W. »En spillemands dagbog«, Østjysk Hjemstavn 45, 1980.

Forfatteren er i familie med Fr. Pedersen og har tilføjet oplysninger om hans liv. 11 Larsen Eske, L. »Musiker og væver Hans Christian Hansen, Ønslev«. Lolland Falsters historiske samfunds årbog 21–26, 1938. Forfatteren giver desuden en biografi skrevet i samarbejde med HCH's sønnesøn. 12 Urup, H. »Dansk spillemandsmusiks forudsætninger, kilder og særlige karaktertræk«. Musik og Forskning 1976. 13 Arendrup, A. V. »Militærmusik og folke-musik«. Folkeminder 1965. 14 Grüner Nielsen, H. »Folkelig Vals« 1920. 15 Citeret efter Schmidt, A. »Fra julestue til Valborgblus«. Østjysk Hjemstavn 1940. 16 Nielsen, C. »Min fynske barndom« 1927. 17 Se »Musikkens historie i Danmark« bd. II 1978, red. N. Schiøring. 18 Junge, J. »Den nordsjællandske landalmues karakter, skikke, meninger og sprog.« (1798) 1915. 19 Erinding, NEU 19784. 20 Interview med spillemand Henry Mark f. 1918, Mors. 21 Blicher, N. »Topographie over Vium Præstekald« (1795) 1924. 22 Ifølge Thrane (se ovenfor) var det almindeligt, at tidligere hofvioloner slog sig ned i provinsen som stadsmusikanter. 23 Schmidt, 1940, (se ovenfor). 24 Graves, K. »Ved Halleby å« 1921. 25 Omtalt i »Hej spil op« red. Bødker og Bregenhøj. 1978. 26 Høvring Petersen, E. »Kristen spillemand«, Folk og Kultur 1980. 27 Petersen, N. P. »Svenske Niels« Vendsyssels Årbog 1946. 28 Citeret efter »Hej spil op« (se ovf.). 29 »Hej spil op«. 30 Berntsen, A. »Nogle jyske spillemænd«, Vejle amts årbøger, 1921. 31 Forklaringer og beskrivelser af de mange forskellige former for gilder har jeg hentet hos August F. Schmidt, Lexikon over landsbyens gilder, 1942. 32 Thuborg, K. »Det gamle Harboøre«, Danmarks folkeminder 36, 1928. 33 Erindringer af Svend Bendtsen (1871–1963) DFS 1906/37 og NEU 7.345. 34 Erindringer af N. P. Nielsen (f. 1866) NEU 18063. 35 »Hej spil op«. 36 Bendtsen, DFS NEU. 37 Thuborg, 1928. 38 Bendtsen, DFS NEU. 39 »Hej spil op«. 40 »Hej spil op«. 41 Optegnelse NEU 15.801.

Summary

The role of the musician.

The musician and festivities in the 19th century

The article is a small extract from a dissertation in which the author analyses how the function of folk music changes during the 19th and 20th centuries: the way a cultural element is given a different content and meaning as it is transferred to new milieux and social conditions.

The present article throws light on the music of common people during the 19th century. By using diaries and accounts as primary sources, it is shown how the form and the function of the music is continuously changing as a result of changes in the social structure itself.

The changes apply both to the music - tunes, performance, and instruments - and to a considerable degree also to the festival traditions. This means that the traditional musicians at any given time adjust to the new demands. At the beginning of the century one finds individual musicians playing alone in farmhouse parlours at the traditional celebrations associated with the year's work and festivals, and at the century's close the individual musicians have been replaced by several musicians with different instruments, including the accordion, playing in village halls, at club festivals and other festivals with many people.

The century is dealt with by examining three periods: the period before 1820, from 1840 to 1860, and from 1880 to 1900. For each period the social background and training of the musicians, the different types of celebrations - the important festivals in the life of the individual, the festivals of the year, work festivals, the festivals or dances of the young - and, finally, the payment are discussed.

This historical perspective suggests the difficulties involved when attempts are made in our time to revive the »genuine« folk music deriving from the »old peasant society«. For *what* was that, and *when* did it exist?